
BÖLÜM 3

ARDAHAN İLİ BÜYÜKBAŞ HAYVANCILIK SEKTÖRÜNDE KAYIT DIŞI İSTİHDAM ENDİŞE DÜZEYİNİN ARAŞTIRILMASI*

Dr. Öğr. Üyesi Özlem EŞtürk - Dr. Öğr. Üyesi Nilcan Mert

Dr. Öğr. Üyesi İ. Orkun Oral

Giriş

Kayıt dışı istihdam konusu dünyada ve Türkiye’de çok tartıŐılan, çözüm üretilmesi gereken sorunların başında gelmektedir. Çalışanların sosyal güvenlik kuruluşlarına bildirilmemesi ya da eksik bildirilmesi olarak tanımlanan kayıt dışı istihdam süreci zaman içerisinde ekonomiye, sosyal güvence bağlamında kişilere zarar vermektedir. İŞ gücü piyasalarında kayıt dışı istihdamın yaygınlığı, iş gücünün gerçek boyutlarıyla tahmin edilmemesine yol açarken piyasa problemlerinin çözömlenmesini güçleŐtirmektedir.

Türkiye’de kayıt dışı istihdamın önlenmesine dönük çeşitli politikalar yürütölmekte ve kayıt dışı istihdam oranları yıllar içinde düşmesine rağmen hâlâ yüksek düzeylerde seyretmektedir. Türkiye’de hane halkı iş gücü araştırma sonuçlarından elde edilen verilere göre 2004 yılı için %50,1 olan kayıt dışı istihdam oranı 2014 yılı için %35’e ve 2021 yılı üçüncü çeyrekte bu oran %30,5’e gerilemiŐtir. 2021 yılı üçüncü çeyrek dönem için tarım dışı sektörde kayıt dışı çalışanların oranı bir önceki yılın aynı dönemine göre 2,5 puan azalarak %18,3 olmuŐtur (TÜİK, 2021).

Kayıt dışı istihdamın genel seyrine bakıldığında kadınların, iş gücüne yeni katılanların (12-29 yaş aralığında), ileri yaŐlarda (40-45 yaş üstü) istihdam edilenlerin, düşük eğitim düzeylerinin, bekârların, tarım sektöründe istihdam

* Bu çalışma, Ardahan Üniversitesi BAP Komisyonu tarafından (Proje No. 2018-008) desteklenmiŐtir.

edilenlerin, ücretsiz aile işçilerinin, küçük ölçekli işletmelerde istihdam edilenlerin, kısmi zamanlı çalışanların kayıt dışı çalışma olasılıklarının yüksek olduğu görülmektedir (Güloğlu, 2005). Kayıt dışı istihdam edilen söz konusu gruplar sosyal güvenlik kurumunun sağlayacağı haklardan mahrum kalırken yoksulluk riski artacaktır.

Türkiye’de kayıt dışı istihdam oranında yıllar itibariyle bir gerileme gözlenirse de kayıt dışı istihdamın, tarım sektöründe hâlâ çok yüksek düzeylerde seyrettiği anlaşılmaktadır. Tarım sektörü kayıt dışı istihdam oranı 2018 yılı için yaklaşık %81,9 olarak gerçekleşirken bu oran tarım dışı sektörlerde %21,8 olarak gerçekleşmiştir. Çalışma durumlarına göre incelendiğinde tarım sektöründe kayıt dışı istihdam kendi hesabına çalışanlarda %76,7 ve ücretsiz aile işçilerinde %89,5 olarak çok yüksek düzeydedir. 2020 yılı kayıt dışı istihdamın sektörel dağılımı incelendiğinde tarım sektöründe kayıt dışılık oranının yine %83,46 düzeyinde yüksek olduğu gözlenmektedir. İstatistiki bölge birimleri sınıflaması düzeyinde incelendiğinde Kars, Ardahan, Ağrı ve Iğdır bölgesi en yüksek bölgeler arasında yer almaktadır (SGK, 2021). Çalışma alanını oluşturan Ardahan ili, bölgesel düzeyde ve sektörel olarak kayıt dışı istihdamın yüksek olduğu iller arasında yer almaktadır.

Ardahan bir yandan bölgesel konumu diğer yandan ekonomisinin tarıma dayalı olması nedeniyle kayıt dışı istihdama yüksek oranda maruz kalan illerden biridir. Ekonomik büyümenin ve kalkınmanın önünde engel olarak görülen kayıt dışı istihdam konusunun il genelinde boyutlarının belirlenerek tarım sektöründe istihdam edilenlerin kayıt dışı endişe düzeylerinin araştırılması önem taşımaktadır. Bu kapsamda çalışmada Ardahan ili kentsel ve kırsal alanda büyükbaş hayvancılıkla uğraşan çiftçilerle tarım işçileri, ücretsiz aile işçisi olarak sigortalı veya sigortasız faaliyet gösteren kişilerle ilgili kayıt dışı istihdama yol açan mikro faktörlerin belirlenmesi ve mevcut durumun ortaya konulması amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra bu kişilerin demografik özelliklerini ve sosyoekonomik durumlarına ilişkin yapıyı ortaya koymak, kayıt dışı istihdamın yol açtığı ekonomik, sosyal problemlere ilişkin endişe düzeylerini belirlemek ve farkındalıklarının artırılması amaçlanmıştır. Bu tür çalışmaların uzun vadede kayıt dışı istihdam ve kayıt dışı ekonomi sorununun çözümünde olumlu katkılar sağlayacağı beklenmektedir.

1. Kayıt Dışı İstihdam Kavramı

Kayıt dışı ekonomi kavramı çok çeşitli biçimlerde ifade edilmiştir. Yer altı ekonomisi, gölge ekonomi, gayriresmî ekonomi, görünmeyen ekonomi, infor-

mel ekonomi, gizli ekonomi, düzensiz ekonomi gibi farklı isimlerde tanımlanmıştır (Baldemir ve ark, 2005). Kayıt dışılık kavramı ile ekonomik faaliyetlerin kayıtlı olmaması, vergiye tabi alanların kayıtlı olmaması ya da iş gücünün kayıtlı olmaması şeklinde de ifade edilmektedir (Işığışok, 2015). Kayıt dışı ekonomi kavramı geniş kapsamlı olarak, bir ekonomide yer alan tüm faaliyet alanlarını kapsarken kayıt dışı istihdam kavramı sadece iş gücü piyasalarındaki kayıt dışılığı ifade eden sınırlı bir kavramdır.

Kayıt dışı istihdam edilenler, yeterli çalışma standartlarına sahip olmazken asgari ücret hakkı, asgari yaş sınırı, fazla mesai ücreti, yıllık izin ve işyeri çalışma koşulları standartlarına uyulmadan, sosyal güvenlik ve vergi gibi unsurların eksik ödendiği veya hiç ödenmediği istihdam türüdür (İlgin, 1999). Daha genel bir ifade ile vergi idaresi ve sosyal güvenlik kurumlarının bilgi ve denetimleri dışında kalan ve böylece çalışma koşullarını düzenleyen standartlara ve iş mevzuatlarına uyulmadan gerçekleştirilen istihdam türüdür (Meydanal, 2008).

2. Kayıt Dışı İstihdamın Nedenleri

Kayıt dışı istihdama neden olan faktörlerin bilinmesi ve buna yönelik önlemlerin alınması, kayıt dışı olmanın yarattığı olumsuzlukları en aza indirmek bakımından önem taşımaktadır. Kayıt dışı istihdam düzeyinin yüksek olduğu ülkeler genellikle yüksek enflasyonun yaşandığı, gelir dağılımının eşitsiz ve ekonomik denetimlerin yetersiz kaldığı ülkelerdir. Kayıt dışı istihdama neden olan bu faktörler sosyal, ekonomik, idari ve mali olmak üzere üç boyutlu değerlendirilebilir (Azaklı, 2009).

Sosyal faktörler, genel olarak bir ülkenin sosyal, kültürel ve demografik yapısının kayıt dışı istihdam üzerindeki etkisi olarak ifade edilmektedir. Bir ülkenin demografik yapısı işsizlik ve kayıt dışı istihdam üzerinde belirleyici bir etki yaratmaktadır (Karaarslan, 2010).

Sosyal faktörler arasında nüfus artışı, göç, kentleşme, çocuk iş gücü, göçmen iş gücü yer almaktadır. Nüfus artışı, bir ülkede ekonominin canlanması gibi piyasalarda olumlu etkiler yaratabildiği gibi artan nüfusa kıyasla yeni istihdam olanaklarının sağlanmaması beraberinde işsizlik artışına da neden olabilir. Nüfus artış hızının yüksek olduğu piyasalarda emek talebi yeterince emek arzıyla karşılayamadığında işçiler kendi aralarında rekabete girecek daha düşük ücretle kayıt dışı çalışmaya razı olacaklardır.

Bununla birlikte piyasada rekabetin ve girdi maliyetlerinin yüksek olduğu ortamlarda işveren açısından kayıt dışı çalıştırmak avantajlı hâle gelecektir. Bu sürecin oluşmasında işverenin kayıt dışı istihdam ile asgari ücret, izin, sigorta ve vergi yükünden kaynaklanan maliyetlerini minimize etme güdüsü etkili olacaktır (Kaleli & Karaca, 2019). Bu durum kayıt dışı istihdamda artışlara yol açacaktır. Diğer taraftan çocuklar, göçmenler veya yabancı kaçak iş gücü, kadınlar ya da ikinci işte çalışanlar kayıt dışı istihdamın öznelere olarak kayıt dışı istihdamın sosyal nedenlerini oluşturmaktadır. Aynı zamanda kırdan kente göç olgusu da kayıt dışı istihdamı artıran sosyal nedenler arasında yer almaktadır. Kırdan kente göç eden niteliksiz iş gücü göç ettiği kentte iş sahibi olmak için sosyal güvenceden mahrum, düşük ücretli ve kayıt altına alınmaksızın çalışmayı kabul edecek duruma gelebilir.

Düşük eğitim seviyesi dolayısıyla kayıt dışı istihdam bilinç seviyesinin düşük olması kayıt dışı istihdamı artıran unsurlardandır. Bilinç seviyesinin düşük olması beraberinde işsiz kalma korkusunu getirirken kayıtlı çalışmanın faydalarını bilmemeye ve kayıt dışı çalışmaya mahkûm bırakmaktadır (Yanici Erdal, 2019).

Ekonomik faktörler olarak enflasyon, işsizlik, ekonomik krizler, rekabet piyasası, sektörel yapı, gelir dağılımı gibi göstergeler sayılabilir. Son yıllarda ekonomik krizler nedeniyle gelir düzeyinde düşüşler ve ekonomik daralmalar kayıt dışılığın yaygınlaşmasına ve artmasına yol açmaktadır. İşsizliğin yüksek olması, emeğin pazarlık gücünü zayıflatırken kayıt dışı istihdamı artırmaktadır. Potansiyel iş gücü, işsiz kalmamak için kayıt dışı ve düşük ücretlerle çalışmaya razı olmaktadır.

Yüksek enflasyon ortamı kişilerin satın alma gücünü düşürdüğünden ikinci iş olarak kayıt dışı çalışmaya mecbur bırakmakta, yine enflasyon ile birlikte piyasa belirsizliklerinin artışı yatırımları daha riskli hâle getireceğinden iş gücü talebinin daralmasına ya da mevcut iş gücünün yüksek sigorta prim maliyetleri nedeniyle kayıt dışı çalışmalarına neden olabilir.

Kayıt dışı istihdamın ortaya çıkmasında bir diğer etken, ekonomide küçük ölçekli ve kurumsal olmayan işletmelerin varlığı sayılabilir. Özellikle Türkiye’de tarım sektöründe kayıt dışı istihdamın yüksek olmasında küçük ölçekli işletmelerin yaygınlığı ve kurumsal olmaması gelmektedir (Sugözü, 2010).

İdari ve mali faktörler olarak vergi sistemleri, denetimlerin yetersizliği, vergi yükü ve siyasal yapı olarak ifade edilebilir (Aydemir, 1995; Kırbaş, 1995; Özel, 1998; Toptaş, 1998). Çalışma yasalarının gerek işverenler gerekse de iş-

çiler tarafından tam olarak anlaşılmaması veya haberdar olmamaları, kanunlarda boşluklar bulunması kıdem tazminatının işveren üzerinde yük olarak algılanması kayıt dışı istihdamı artıran idari unsurlar arasında yer almaktadır. Bürokratik işlemlerin yoğunluğu ve karmaşıklığı olgusu da kayıt dışı istihdamı artıran faktörlerdendir (Kaleli & Karaca, 2019).

Sosyal, ekonomik, idari ve mali faktörler kayıt dışı istihdamın makro nedenleri arasında yer almaktadır. Sadece makro sorunlara çözüm üretmek mikro nedenleri göz ardı etmek kayıt dışı istihdama çözüm üretilmesinde yetersiz kalacaktır. Literatürde yapılan çalışmalarda mikro değişkenlere göre çalışmaların yetersiz düzeyde yer alması bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

3. Tarım Sektöründe Kayıt Dışı İstihdam

Türkiye’de Sosyal Güvenlik Kurumundan alınan güncel verilere göre tarım sektöründe kayıt dışı istihdam oranı yaklaşık %83 düzeylerinde yer almaktadır. Türkiye’de tarım sektöründe kadın ve çocukların büyük çoğunluğu ücretsiz aile işçisi olarak çalışmakta, kişisel gelirden ve sosyal güvenceden yoksun bir şekilde istihdam edilmektedir. Özellikle yılın belirli dönemlerinde çalışan mevsimlik tarım işçilerinde kayıtlı olamamanın verdiği düşük motivasyonla yaşamlarını sürdürmektedirler (Karadeniz, 2012).

Kayıt dışı istihdamın tarım sektöründe yoğun görülmesi sektörde istihdam edilenlerin gelir düzeyinin düşük kalmasına ve tarımsal verimlilik kayıplarına yol açmaktadır (Işın, Keskin, Kılıç, Türkecul, & Ateş, 2010). Kayıt dışı istihdam edilenler, sosyal güvenlik sisteminin güvencesinden yoksun kalmakta; sağlık yardımı, iş kazası, meslek hastalığı, analık durumlarında hak ve yardımlardan faydalanmamaktadırlar.

Kayıt dışı istihdam bir taraftan ekonomik imkanların azalmasına yol açarken diğer taraftan emek piyasasının niteliklerinin düşmesine yol açmaktadır. Bunun yanı sıra kayıt dışı istihdam, devletin vergi gelirlerinin azalmasına, kaynak dağılımının bozulmasına ve haksız rekabete yol açması gibi birçok sakıncaları da bulunmaktadır. Kayıt dışı istihdamın yol açtığı maddi kayıpların bu kadar büyük olması, doğrudan sigortasız çalışan bireyleri ve ailelerini etkilerken, dolaylı olarak ta devlete ve topluma zarar vermekte, ekonomik ve sosyal sorunları beraberinde getirmektedir (Tunç, 2007).

Tarım sektörü, kayıt dışılığın ortaya çıkmasında en riskli faaliyet alanıdır. Ücretsiz aile işçilerinin en yaygın olarak tarım sektöründe yer aldığı hesaba ka-

tılırsa kayıtlı istihdamın tarım sektörü lehine artması ülkede kayıt dışı istihdamın önlenmesinde önemli bir adım olacaktır. Bu kapsamda kayıt dışı istihdamın yüksek düzeyde olduğu Ardahan ilinde çiftçilerin sosyal güvenlik sistemine ilişkin farkındalıklarını artırmak ve kayıt dışı istihdamın yaratmış olduğu sosyal ekonomik kayıplara ilişkin bilincin artırılması, çalışmaya değer katacaktır.

4. Materyal ve Metot

Bu araştırmada Ardahan il genelinde büyükbaş hayvancılık sektöründe, faaliyet gösteren kişi ve işletmelerin kayıt dışı istihdamına etki eden çeşitli faktörler arasında ilişki kurma ve söz konusu kişilerin sigortalı olmamanın yarattığı endişe boyutlarının belirlenmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda yapılan anket çalışması ile sosyodemografi, mülkiyet, hane ekonomisi, çalışma durumları ve sosyal güvenlik durumlarına ilişkin bilgiler belirlenerek sigortalı olmamanın yarattığı endişe düzeyleri üzerine etkileri incelenmiştir. Sosyodemografik değişkenler çalışmanın bağımsız değişkenini oluştururken sosyal güvenlik sistemine ilişkin endişe durumları bağımlı değişkenler olarak belirlenmiştir. Çalışmanın evrenini Ardahan il sınırlarında büyükbaş hayvancılık faaliyetiyle uğraşan çiftçiler, tarım işçileri ve ücretsiz tarım işçileri oluşturmaktadır. Bu kapsamda 330 kişi ile anket yapılmıştır. Anket sonucu elde edilen verilerle frekans analizi, ki-kare bağımsızlık testi ve Spearman korelasyon testi yapılarak sonuçlar değerlendirilmiştir.

5. Bulgular ve Tartışma

Araştırma kapsamında saha çalışması, 18-55 yaş arası tarımsal faaliyette bulunan kişilere uygulanmıştır. Katılımcıların %16,1'ini 18-25 yaş aralığı, %19,7'sini 26-35, %24,8'ini 36-45 ve %39,4'ünü 46-55 yaş aralığını oluşturmuştur. Tarım sektöründe istihdam edilenler ağırlıklı olarak yaşlı nüfusu oluştursa da Ardahan ilinin temel geçim kaynağının hayvancılık olması nedeni ile genç yaş gruplarının da tarım sektöründe istihdam edildiği görülmektedir. Sektörün geleceği açısından genç işgücünün yer alması olumlu yorumlanabilir.

Katılımcıların yaklaşık %3'ü hiç okula gitmezken %20,6'sı ilköğretim mezunu, %9,7'si ilköğretim terk etmiş eğitimini yarıda bırakmıştır. %14,8'i ortaokul mezunu, %9,7'si ortaokul terk, %19,7'si lise mezunu, %7,6'sı lise terk, %9,1'i yüksekokul mezunu, %2,7'si ise yüksek okul öğrencisidir. Çalışmada ilk ve orta kademedekilerin yaklaşık %30'unun eğitimlerini yarıda bıraktıkları görülmüştür. Çalışanların eğitimlerini yarıda bırakma nedeni olarak hayvancılığın emek

yoğun sektör olması gösterilmiştir. Katılımcıların %74,2'sini evliler oluştururken %13,9'unu bekârlar ve %1,5'ini ise dul ve boşanmışlar oluşturmaktadır. Hanede yaşayan birey sayısına ilişkin verilen yanıtlarda katılımcıların yaklaşık %60'ı 4 ile 6 kişiden oluşan hanelerde, %16,6'sı 1 ile 3 kişiden oluşan hanede, %17'si 7-9 kişiden oluşan hanelerde, %6,3'ünün ise 10 ila 20 arasında değişen büyük hanelerde yaşadıkları görülmüştür. Katılımcıların %46,4'ü özel bir tarıfta, %49,7'si ise tarım makinasına sahiptir. Hayvan varlığına sahiplerin oranı %93 iken %86,7'sinin ahır mülkiyetinin kendilerine aittir, %7,3'ü ise ahırlarını kiraya vermişlerdir. %1,22'si kira vermeden akrabalara ait ahırlardan faydalanmaktadır.

Katılımcıların, "Hayvancılıktan beklediğiniz gelir elde ediyor musunuz?" sorusuna verdikleri yanıtlarda %81,5'inin istedikleri geliri elde ettikleri, %18,5'inin ise bekledikleri geliri elde edemedikleri görülmüştür. Hayvancılık dışında faaliyet olarak %43,6'sının gelir elde ettiği, %56,4'ünün ise hayvancılık dışında başka bir gelir kaynağının olmadığı gözlenmiştir. Hayvancılık dışında gelir elde edenlerin %26'sı özel sektör veya kamuda ücretli, %5,5'i esnaf veya serbest meslek erbabı olarak gelir elde ederken %4,8'i kira geliri elde etmektedir. Diğer alanlarda gelir elde edenlerin oranları çok düşük düzeyde kalmaktadır.

Hayvancılık sektöründen ve diğer alanlardan katılımcıların hanelerine giren aylık ortalama gelirlerine ilişkin olarak örneklemin %12,7'sinin hanesine aylık ortalama 0 ila 999 TL arasında para girdiği, %43'ünün hanesine 1.000 ila 2.500 TL arasında, %27'sinin 2.550 ila 5.000 TL arasında, %13,6'sının ise 5.000 ila 10.000 TL arasında, %3,6'sının ise 10.000 ila 50.000 TL arasında para girmektedir.

Tarımsal desteklerden yararlanmaya ilişkin verilen yanıtlarda %47'si tarım desteklerinden faydalanırken %45'inin bu imkândan faydalanmadıkları, %5,5'i daha önce faydalandıklarını, %1,8'inin ise konudan hiç haberdar olmadıklarını ifade etmişlerdir.

Sosyal Güvenlik Sistemine İlişkin Veriler

Hanedeki sigortalı sayısı sorularına verilen yanıtlarda, hanede sadece bir kişinin sigortalı olma oranı %14,8 iken 2-3 kişinin sigortalı olduğu hane %21,8, 4-6 kişinin sigortalı olduğu hane oranı %23,3, 7 ve üzerinde sigortalı olduğu haneler %5,1'dir. Hiç sigortalı olmayan hanelerin oranı ise %34,8'dir.

Hanelerde yeşil kartlı olanların oranı %43 iken %57'lik kesimde yeşil kart bulunmamaktadır. Katılımcıların %64,2'si sigortalı olmayı istedikleri, %25,2'si-

nin istemediği ve %10'u ise sigortalılıkla ilgili bilgilerinin olmadığını ifade etmişlerdir.

Kişilerin sigortalı olmamalarının nedenleri öğrenilmeye çalışılmıştır. Alınan yanıtlara göre primlerin yüksek olması yanıtların %73,4'ünü oluşturmaktadır. Örneklemin %6,1'i konu hakkında bilgi sahibi olmadığından sigortalı olmadığını belirtmiştir. %17,6'sı diğer nedenlerden dolayı sigortalı olmadığını belirtmiştir.

Katılımcıların %57'si geçmişte hiç sigortalı olmadığını, %22,4'ü geçmişte bir süre sigortalı olduğunu, %20,6'sı ise geçmişte geçici işlerde çalışarak sigortalı olduklarını belirtmişlerdir.

Sosyal Güvenliğe İlişkin Endişe Düzeyi

Katılımcıların sigortasız olmaktan kaynaklı birtakım endişelerinin olup olmadığına yönelik sorular sorulmuştur. Buna göre katılımcıların %78,2'si bir sağlık sorunu yaşadığında tedavi görememekten korkmaktadır.

Kaygı bireylerin yaşamında tehdit oluşturan veya tehdit oluşturabileceğin düşünülen, içeriden ve dış çevreden gelen bir tehlike anında gözlenen duygu durumu olarak tanımlanmaktadır. Endişe yoğunluğunun artmasıyla birlikte kişi kendini çaresiz hissetmekte ve gelecekle ilgili endişe, mutsuz olma durumu başarısızlık ve karamsarlık gibi olumsuz duygulara kapılmaya başlamaktadır (Tektaş, 2014).

Katılımcıların %79,1'i sigortalı olmadığı için yaşlanınca maaş alamayarak başkasına muhtaç olmaktan endişelenmektedir. Bu durum başka işte çalışmayanlarda veya hayvancılık dışında başka geliri olmayanlarda daha yüksek orandadır. Kamu ve özel sektör dışında başka işlerde çalışanlarda endişe boyutu artmaktadır. Primler yüksek olduğu için sigortalı olmayanlarda ve konu hakkında yeterli düzeyde bilgiye sahip olmayan katılımcılarda endişe düzeyi artmıştır. Sigortalı olmak istediği hâlde prim ödeme gücünden yoksun olanların oranı ise %54,5'tir.

İş kazası veya maddi imkânsızlık nedenleri ile tedavi olamamaktan endişelenenlerin oranı da hayli yüksek çıkmıştır. Bu oran %81,5'tir. Bekâr ve boşanmış olanlarda ve düşük gelir seviyesine sahip katılımcılarda endişe durumu artmaktadır. Kalıcı bir hastalık ya da sakatlık durumunda yakınlarına yük ve muhtaç olmaktan korkanların oranı %84,8'e çıkmıştır.

Shapiro-Wilk W Testi

Çalışmada kullanılan değişkenlerin normal dağılıma uygun olup olmadıkları Shapiro-Wilk normallik testi ile incelenmiştir. Sıfır hipotezi " H_0 : Veriler normal dağılıma uygundur." şeklinde kurulan test sonucunda elde edilen olasılık düzeyi 0,01, 0,05 ve 0,10 anlamlılık düzeylerinden küçük ise sıfır hipotezi reddedilir ve dağılımın normal dağılım göstermediği söylenir (Alpar, 2013: 119). Test sonuçlarına ilişkin bulgular Tablo 1'de raporlanmıştır.

Tablo 1: Shapiro-Wilk W Testi Sonuçları

	W	V	z	Olasılık
Endişe Düzeyi	0.94430	8.527	4.939	0.00000
Yaş	0.99496	0.772	-0.596	0.72450
Eğitim Durumu	0.99458	0.829	-0.431	0.66672
Medeni Durum	0.98990	1.546	1.003	0.15788
Hanede Yaşayan Kişi Sayısı	0.83398	25.414	7.455	0.00000
Ev Mülkiyet Durumu	0.88218	18.035	6.665	0.00000
Özel Otomobil Sahipliği	0.99946	0.082	-5.758	1.00000
Tarım Makinası Sahipliği	0.99941	0.091	-5.530	1.00000
Büyükbaş/Küçükbaş Hayvan Sahipliği	0.87372	19.331	6.825	0.00000
Ahır/ Ağıl Mülkiyet Durumu	0.88570	17.497	6.595	0.00000
Hayvancılıktan Gelir Durumu	0.95954	6.193	4.202	0.00001
Hayvancılık Dışı Gelir Durumu	0.99920	0.122	-4.847	1.00000
Hanenin Aylık Ortalama Geliri	0.62838	56.887	9.312	0.00000
Tarım ve Hayvancılık Sektöründe Çalışma Süreleri	0.96166	5.868	4.078	0.00002
Geçmişte Hayvancılık Dışı bir İşte Çalışma Durumu	0.99948	0.080	-5.830	1.00000
Hanenin Tarım Desteği Alma Durumu	0.95263	7.251	4.565	0.00000
Bireysel Olarak Sigortalı Olma İsteği	0.93864	9.393	5.162	0.00000

Tablo 1 incelendiğinde yaş, eğitim durumu, özel otomobil sahipliği, tarım makinesi sahipliği, hayvancılık dışı gelir durumu, geçmişte hayvancılık dışı bir işte çalışma durumu değişkenleri için “Veriler normal dağılıma uygundur.” şeklinde ifade edilen sıfır hipotezi red edilirken diğer tüm değişkenler için kabul edilmektedir. Endişe düzeyi değişkeninin normal dağılım göstermediği ve sıralı ölçeğe sahip olduğu dikkate alınarak endişe düzeyi ile diğer değişkenler arasındaki ilişkiler Ki-kare bağımsızlık testi ve Spearman korelasyon testi ile incelenmiştir. Ki-kare bağımsızlık testi sınıflayıcı veya sıralayıcı ölçekle elde edilen iki değişken arasında bir ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla kullanılır. Test işlemi k bağımsız grubun oranlarının karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Ki-kare bağımsızlık testinde test hipotezi ve alternatif hipotez aşağıdaki gibidir:

H_0 : İki değişken bağımsızdır (Değişkenler arasında anlamlı bir ilgi yoktur.)

H_1 : İki değişken bağımsız değildir (Değişkenler arasında anlamlı bir ilgi vardır.)

Gözlenen ve beklenen sıklıkların farkına dayalı olarak kurulan ve hesaplanan test istatistiği Ki-kare tablo kritik değerinden büyük ise sıfır hipotezi reddedilir ve iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olduğuna kararı verilir (Mert, 2016:300). Ki-Kare bağımsızlık testinin iki önemli varsayımı vardır. Bunlardan birincisi nitel değişkenlerin düzeylerinin birbirinden bağımsız olması gerekliliğidir. İkinci varsayım ise beklenen sıklıkların 5'ten büyük olması gerekliliğidir. İkinci varsayımına göre çapraz frekans tablosu gözlemlerinin 5'ten büyük olması uygunluk ölçüsü olarak öngörülmektedir. Bu tablolarda 5'ten küçük gözlem var ise Fisher'in Kesin Ki-kare testinden yararlanır (Mert, 2016:304).

Spearman korelasyon katsayısı normallik ve doğrusallık varsayımlarının sağlanmadığı ya da sıralayıcı ölçekle elde edilmiş değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve boyutunun araştırılmasında kullanılır. Test hipotezi ve alternatif hipotez aşağıdaki gibi belirlenir:

H_0 : İki değişken arasında ilişki yoktur, değişkenler bağımsızdır.

H_1 : İki değişken arasında aynı ya da ters yönlü bir ilişki vardır.

Sıra sayıları farkına dayalı olarak hesaplanan test istatistiği tablo kritik değerinden büyük ise sıfır hipotezi reddedilir ve iki değişken arasında aynı ya da ters yönlü bir ilişki olduğuna karar verilir. Spearman korelasyon katsayısı -1 ile 1 arasında değerler alır. Katsayı istatistiksel olarak anlamlı olması koşullu-

la mutlak değerce 0.1-0.3 arasında ise zayıf ilişkiyi, 0.3–0.5 aralığında ise orta büyüklükte ilişkiyi; 0.5'ten büyük ise güçlü bir ilişkiyi ifade etmektedir (Mert, 2016).

Endişe düzeyi ile çalışmaya konu diğer kategorik değişkenler arasındaki ilişki öncelikle Ki-kare bağımsızlık testi ile incelemiş ve teste ilişkin bulgular Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Ki-Kare Bağımsızlık Testi

	Pearson Ki-kare Testi	Cramer's V İlişki Katsayısı	Fisher's Kesin Ki-kare Testi
Yaş	13.0766 (0.042)	0.1782	0.055
Eğitim Durumu	14.9187 (0.135)	0.1903	0.074
Medeni Durum	6.2710 (0.043)	0.1745	0.037
Ev Mülkiyet Durumu	1.8302 (0.767)	0.0667	0.811
Özel Otomobil Sahipliği	4.2981 (0.117)	0.1444	0.135
Tarım Makinası Sahipliği	1.9502 (0.377)	0.0973	0.406
Büyükbaş/Küçükbaş Hayvan Sahipliği	2.0933 (0.351)	0.1008	0.391
Ahır/ağıl Mülkiyet Durumu	7.3309 (0.501)	0.1334	0.470
Hayvancılıktan Gelir Durumu	5.1004 (0.078)	0.1574	0.078
Hayvancılık Dışı Gelir Durumu	13.3802 (0.001)	0.2549	0.001
Geçmişte Hayvancılık Dışı bir İşte Çalışma Durumu	3.1782 (0.204)	0.1242	0.205
Hanenin Tarım Desteği Alma Durumu	5.0641 (0.536)	0.1109	0.642
Bireysel Olarak Sigortalı olma isteği	2.5510 (0.863)	0.0787	0.830
Parantez içerisindeki değerler olasılık değerlerini ifade etmektedir.			

Endişe düzeyi ile aralarında ilgi olup olmadığı incelenen değişkenlere ilişkin Pearson ki-kare, Cramer'ın V ilişki katsayısı ve Fisher'ın kesin Ki-kare test sonuçları Tablo 2'de verilmiştir. Buna göre "endişe düzeyi ile yaş arasında bir ilgi yoktur" şeklinde kurulan sıfır hipotezi %5 ($0.042 < 0,05$) anlamlılık düzeyinde reddedilir. Yani bireylerin kayıt dışı olmalarının endişe boyutu yaş düzeyinden etkilenmekte olup aradaki ilişkinin miktarını veren Cramer V ilişki katsayısı 0.1782 olarak hesaplanmıştır. "Endişe düzeyi ile eğitim düzeyi arasında bir ilgi yoktur" olarak ifade edilen sıfır hipotezi Fisher'ın ki-kare testine göre %10 önem düzeyinde reddedilir. Buna göre endişe boyutu eğitim duru-

mundan etkilenmekte olup ilişki katsayısı 0.1903 olarak hesaplanmıştır. Benzer şekilde “Endişe düzeyi ile medeni durum arasında bir ilgi yoktur.” şeklinde kurulan sıfır hipotezi %5 ($0.043 < 0,05$) anlamlılık düzeyinde reddedilmekte olup, bireylerin kayıt dışı olmalarının endişe boyutunun medeni durumlarından etkilendiğini göstermektedir. Yine endişe düzeyinin hayvancılıktan geliri olma durumu ile ilgili olduğu ve ilişki katsayısının ise 0.2549 olarak tahmin edildiği görülmektedir. Son olarak endişe düzeyi ile hayvancılık dışı geliri olma durumu arasında %1 önem düzeyinde bir ilişki olduğu ve ilişki katsayısının 0.2549 olarak hesaplandığı Tablo 2’den gözlenmektedir. Diğer değişkenler ile bireylerin kayıt dışı olmalarının endişe boyutu arasında Ki-kare testi sonuçlarına göre bir ilişki yoktur.

Tablo 3: Değişkenler için Spearman Korelasyon Katsayıları

	Spearman Korelasyon Katsayısı	Olasılık
Yaş	-0.1740**	0.0124
Eğitim Durumu	-0.1296*	0.0633
Medeni Durum	0.1628**	0.0194
Hanede Yaşayan Kişi Sayısı	-0.0029	0.9672
Ev Mülkiyet Durumu	-0.0262	0.7081
Özel Otomobil Sahipliği	0.1443*	0.085
Tarım Makinası Sahipliği	0.0922	0.1875
Büyükbaş/Küçükbaş Hayvan Sahipliği	0.0855	0.2220
Ahır/Ağıl Mülkiyet Durumu	0.0622	0.3742
Hayvancılıktan Gelir Durumu	0.1573**	0.0239
Hayvancılık Dışı Gelir Durumu	0.2426***	0.0004
Hanenin Aylık Ortalama Geliri	-0.2438***	0.0004
Tarım ve Hayvancılık Sektöründe Çalışma Süreleri	-0.1494**	0.0321
Geçmişte Hayvancılık Dışı bir İşte Çalışma Durumu	-0.0580	0.4076
Hanenin Tarım Desteği Alma Durumu	0.1283*	0.0661
Bireysel Olarak Sigortalı olma isteği	0.0863	0.2173
***, ** ve * sırasıyla 0.01, 0.05 ve 0.10 hata düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.		

Endişe düzeyi ile çalışmaya konu değişkenler arasındaki iki yönlü doğrusal ilişkinin boyutunu incelemek amacıyla Spearman korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Tablo 3’te raporlanan sonuçlar tek tek inceleyecek olursak yaş, eğitim durumu, hanenin aylık ortalama geliri ve tarım ve hayvancılık sektö-

ründe çalışma süreleri ile endişe düzeyi arasında ters yönlü ve istatistiksek olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir.

Yaş arttıkça endişe düzeyi azalmaktadır. Gençlerin endişe düzeyi daha yüksektir. Eğitim seviyesi yükseldikçe, hanenin geliri arttıkça, hayvancılıkta geçirilen süre uzadıkça endişe seviyesi düşmektedir. Eğitim seviyesindeki yükselme bireylere farkındalık yarattığı için kaygı düzeyi üzerinde olumlu etkisi olmaktadır. Diğer taraftan yaşın ve hayvancılıkta geçirilen sürenin uzun olması bireylere tecrübe kazandırdığından tecrübeli olmak kaygı düzeyi üzerinde olumlu etki gösterecektir. Dolayısıyla sektörde uzmanlaşma geleceğe ilişkin kaygı düzeyini düşürecektir. Benzer şekilde medeni durum, özel otomobil sahipliği, hayvancılıktan gelir durumu, hayvancılık dışı gelir durumu ve hanenin tarım desteği alma durumu ile endişe düzeyi arasında ise pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Evli olmama, özel otomobile sahip olmama, hayvancılıktan elde edilen gelirin düşük olması ya da hayvancılık dışında gelir elde etmeme ve tarımsal destek kullanmamak endişe düzeyini artırmaktadır. Endişe düzeyi ile en güçlü ilişkiye sahip değişkenler hanenin ortalama aylık geliri ve hayvancılık dışı gelir durumu iken en zayıf ilişkiye sahip değişkenler eğitim durumu ve hanenin tarım desteği alma durumu olduğu Tablo 3'te gözlenmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Kayıt dışı istihdamın varlığı bir ülkede birincil olarak refah kaybına yol açmaktadır. Dünyada ve Türkiye'de değişen ekonomik, politik, sosyal ve örgütsel düzeyde yeniden yapılanma süreçleri birçok alanı etkilemekle birlikte çalışma yaşamına çok derin izler bırakmaktadır. Çalışma yaşamının verimli ve faydalı duruma dönüştürülmesi için belirsizlik ve güvencesizlik ortamlarının hesaba katılarak değerlendirilmesi gereklidir.

Tarım işletmeleri kendilerini yapılandırma süreçlerinde rekabet avantajı yakalayabilmeleri için çabalamaktadır. En yüksek seviyede verimlilik sağlayabilmek için sosyal güvence ve gelir güvencesine sahip olmaları ve gelecek kaygısı taşımamaları gerekmektedir.

Geleceğe ilişkin belirsizlikler kişinin yaşamında, gelirinde, sağlığına ilişkin güvencesizliklerin ortaya çıkmasına yol açabilecektir. Bu durumun sürekliliği işletme açısından çeşitli riskleri getirmektedir. Özellikle tarım sektörünün riskli yapısı geleceğe ilişkin belirsizlikleri artırırken kişilerin sektörde kayıt dışı olarak istihdam edilmeleri hem gelir ve sağlık hem de gelecek ile ilgili endişe-

leri artırmaktadır. Kayıt dışı istihdam tüm sektörler açısından önem taşımakla birlikte tarım sektörü için ayrıca önem taşımaktadır. Ülkelerin gıda arzının ve sürdürülebilirliğinin güvencesini taşıdığından tarım sektörü stratejik düzeyde önemlidir.

Ardahan ili ve kırsalında büyükbaş hayvancılık sektöründe faaliyette bulunan nüfusun sosyodemografik ve ekonomik özelliklerini ortaya koymanın yanı sıra söz konusu bireylerin sosyal güvenlik sistemine kayıtlı olmamanın yarattığı endişe düzeylerinin değerlendirildiği çalışmada, toplamda 330 kişiye uygulanan anketlerin sonuçlarını içermektedir.

Çalışmada endişe boyutunu ölçen sorulara verilmiş yanıtlara göre katılımcılarda düşük gelir seviyesine sahip olanların, başka işte çalışmayanların veya hayvancılık dışında başka geliri olmayanlarda endişe düzeyi daha yüksek orandadır. Kamu ve özel sektör dışında başka işlerde çalışanlarda endişe boyutu artmaktadır. Primler yüksek olduğu için sigortalı olmayanlarda ve konu hakkında yeterli düzeyde bilgiye sahip olmayan katılımcıların endişe düzeyinin arttığı gözlenmiştir. Diğer yandan katılımcıların medeni durumu, gelir düzeyi endişe durumunu etkilemektedir.

Sonuç olarak sosyal güvenlik sistemine ilişkin farkındalık düzeyi, gelir, eğitim, yaş, meslekte tecrübe ile ilişkili olduğu görülmüştür. Kayıt dışı istihdam konusunda farkındalığı olan katılımcıların geleceğe yönelik kaygıları daha düşük kalmıştır.

Yapılan Ki-kare test sonuçlarına göre de bireylerin kayıt dışı olmalarının yarattığı endişe düzeyi yaş ile birlikte artmaktadır. Eğitim düzeyi arttıkça sigortasız olmanın endişe düzeyi azalmaktadır. Düşük eğitim seviyesinde olan katılımcıların endişe düzeylerinin arttığı gözlenmiştir. Medeni durumda bekâr veya dul olanların endişe düzeylerini daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Tarım sektöründe çalışma süresi uzadıkça endişe düzeyi azalmaktadır. Yeni başlayanların kaygılarının daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Bu durum hayvancılık sektörü açısından risk oluşturabilir ve genç nüfusun sektörden kopuşuna neden olabilir.

Hayvancılıktan elde edilen gelir arttıkça, sigortalı olmamanın yarattığı kaygı da azalmaktadır. Ayrıca tarımsal destekten faydalananların kaygı düzeyinin daha düşük olduğu gözlenmiştir. Gelirin kaygı düzeyinin artmasında en belirleyici güçlü değişken olduğu ve gelir arttıkça endişe düzeyinin azaldığı belirtilebilir.

Elde edilen bulgular doğrultusunda kayıt dışı istihdam ile etkin mücadelede bireylere sosyal güvenlik bilincinin aşılması, kayıt dışı istihdamın

yarattığı olumsuzlukların anlatılması, toplumun tüm fertlerini aydınlatmaya yönelik eğitimler, bilgilendirme faaliyetlerin yapılması elzemdir. Bu kapsamda Ardahan ilinde büyükbaş hayvancılık sektöründe istihdam edilenlere yönelik bilgi ve bilinç düzeyini, farkındalığını artırıcı eğitim faaliyetleri desteklenmeli; bu konuda Üniversite, Tarım İl Müdürlüğü, Damızlık Birliği, Sosyal Güvenlik Kurumu ve sivil toplum kuruluşları ile işbirliği içinde koordineli hareket edilmelidir.

Devletin uyguladığı sosyal yardım politikaları kayıt dışı istihdamı engelleyecek yönde yapılmalıdır. Vergi ve sosyal güvenlik aflarının uygulanması ve geleceğe ilişkin bu afların beklentisi kayıt dışı istihdamın önündeki engellerden biridir. Devletin af ve cezai yaptırımlara ilişkin kararlı duruş sergilemesi kayıtlı istihdamın geleceği ve ülke ekonomisi için önemli rol oynamaktadır.

Kayıt dışı istihdam ülkemizde olduğu gibi Ardahan ili için de önemli problemlerden biridir. Sorunun çözümünde uygulanacak ulusal ve yerel politikalar sektörün geleceği ve yaratacağı katma değer açısından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Alpar, R. (2013). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler*. Ankara, Turkey: Detay Yayıncılık.
- Aydemir, Ş. (1995). *Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi*. İstanbul: Maliye Hesap Uzmanları Derneği, Acar Matbaacılık.
- Azaklı, S. B. (2009). *Türkiye’de Kayıtdışı İstihdam ve Ekonomik Boyutu*. (Yüksek Lisans). Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Güloğlu, T. (2005). *Türkiye’de Kayıtdışı İstihdam Gerçeğine Bir Bakış*. *Visiting Fellow Working Papers, Paper 9, Cornell University ILR School*.
- İlgın, Y. (1999). *Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye’deki Boyutları*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- İşığışık, Ö. (2015). İstihdam ve İşsizlik. In A. Tokol & Y. Alper (Eds.), *Sosyal Politika* (ss. 122-161). Bursa: Dora Yayınevi.
- İşın, F., Keskin, G., Kılıç, M., Türkekul, B., & Ateş, H. Ç. (2010). *Türkiye’de Tarımsal İşgücü Piyasası ve Sosyal Güvenlik Politikaları*. Paper presented at the Ziraat Mühendisleri Odası VII. Teknik Kongre.
- Kaleli, E., & Karaca, C. (2019). Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdama İlişkin Çözüm Önerileri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 19(44), 769-792.
- Karaarslan, E. (2010). *Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam*. Ankara: Mali Hizmetler Derneği Yayını. Yayın No:7 Ümit Ofset Matbaacılık.
- Karadeniz, O. (2012). Sosyal Güvenlik Sisteminin Sürdürülebilirliği, T.C. Kalkınma Bakanlığı Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018), Özel İhtisas Komisyonu 1. Taslak Rapor. İn.
- Kırbaş, S. (1995). *Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri Boyutları ve Çözüm Yolları*. Ankara: Toplumsal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Mert, M. (2016). *SPSS STATA Yatay Kesit Veri Analizi Bilgisayar Uygulamaları*. Ankara: Detay Yayıncılık.

- Meydanal, R. (2008). *Kayıt Dışı İstihdam Nasıl Azaltılabilir?* (Yüksek Lisans). Marmara Üniversitesi (Turkey), İstanbul
- Özel, S. (1998). Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı Sorunları ve Çözümleri. *Yaklaşım Dergisi*(71), 14-24.
- SGK. (2021). Kayıt Dışı İstihdamOranı. Retrieved from http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari/kayitdisi_istihdam_orani
- Sugözü, İ. H. (2010). *Kayıt dışı ekonomi ve Türkiye: kayıt dışı ekonomi, vergi politikaları ve önlemler*. Ankara: Nobel.
- Tektaş, N. (2014). Üniversite Mezunlarının Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Dr. Mehmet YILDIZ Özel Sayısı*(31.1), 243-253.
- Toptaş, Ü. (1998). *Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Nedenleri*. Ankara: Türkiye Esnaf-Sanatkar ve Küçük Sanayi Araştırma Enstitüsü (TES-AR).
- Tunç, M. (2007). *Kayıt Dışı İstihdamla Mücadelede Geliştirilen Stratejiler Uygulanan Politikalar ve Gelişmiş Ülke Örnekleri*. Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
- TÜİK. (2021). İşgücü İstatistikleri, III. Çeyrek: Temmuz - Eylül, 2021. Retrieved from <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-III.-Ceyrek:-Temmuz---Eylul,-2021-37547&dil=1>
- Yanici Erdal, İ. Ö. (2019). Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam ve Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Politikaları. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 225-246.

EDİTÖR
DOÇ. DR. İHSAN KURTBAŞ

ARDAHAN DEĞERLEMELERİ -3-

DEĞERLER, POTANSİYELLER VE YAKLAŞIMLAR

Bilimsel çalışmalar, bilimsel araştırma yöntem ve teknikleri kullanılarak herhangi bir konu, mesele veya sorunun incelenmesi ve araştırılması ile elde edilen analitik ve sistematik bilgilerdir. Burada temel amaç, bir meramın bir başkasına aktarılması, duyurulması; onun veya onların dikkatinin çekilmesidir. Bu perspektiften bakıldığında yenisini üretmek üzere öncekinden faydalanan bilim adamlarının gayretleri dışında, mevzuyu politika ve uygulamaya dönüştürecek kesimlerin bilimsel yayınlara kulak kesilmediği, itibar göstermediği toplumlarda, bilimsel çalışmalar bir bütün olarak amaçlarına hizmet edememiştir, demektir. Bu bağlamda yerel yöneticilerinden siyasetçilere, vatandaşlardan girişimcilere kadar her kesim, bilimsel çalışmaların ortaya koyduğu raporlardan, sonuçlardan, tespitlerden ve önerilerden ziyadesiyle faydalanmalıdır. Bir kültür ve anlayış olarak bu yaklaşımın içselleştirilmediği toplumlarda, ilerlemeci ve gelişmeci bir perspektif yakalanamaz.

Ardahan Değerlemeleri adlı projenin meramı ülkemizin cevher noktalarından biri olan Ardahan ili; hedeflerinden biri ise ortaya konulan bilimsel çalışmaların, ilin politika yapıcılarını, karar alıcıları ve uygulayıcıları tarafından dikkate alınarak yörenin geleceğini şekillendirecek kaynaklardan biri olarak değer görmesidir. Bu bağlamda kitap projesinin temel misyonu; Ardahan ilinin sorunlarını tespit etmek ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri geliştirmenin yanı sıra ilin hâlen bakir sayılabilecek pek çok değer, varlık ve potansiyeliyle ilgili geniş ve ayrıntılı bir bilimsel külliyat oluşturabilmektedir. Bu bağlamda her sene aynı titizlik ve hassasiyetle hazırlanan *Ardahan Değerlemeleri*, bu sene 3. sayısına ulaştı. Bu sayıda ülkemizin değişik üniversitelerinden 35 farklı yazarın daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış 21 özgün çalışması yer aldı. Ayrıca kitaba, yine ülkemizin değişik üniversitelerinden 49 farklı akademisyen hakemlik yaparak katkıda bulundu.

AKADEMİK YAYINCILIK

www.nobelyayin.com

ARDAHAN DEĞERLEMELERİ -3-

EDİTÖR
DOÇ. DR. İHSAN KURTBAŞ

EDİTÖR
DOÇ. DR. İHSAN KURTBAŞ

ARDAHAN DEĞERLEMELERİ -3-

DEĞERLER, POTANSİYELLER VE YAKLAŞIMLAR

ARDAHAN DEĞERLEMELERİ

-3-

Değerler, Potansiyeller ve Yaklaşımlar

Editör

Doç. Dr. İhsan Kurtbaş

Ardahan Belediyesinin katkılarıyla basılmıştır.

ARDAHAN DEĞERLEMELERİ - 3 DEĞERLER, POTANSİYELLER VE YAKLAŞIMLAR

Editör: Doç. Dr. İhsan Kurtbaş

Yayın No. 3860
Beşeri Bilimler No. 371
ISBN: 978-625-417-315-8
E-ISBN 978-625-417-316-5
Basım Sayısı: 1. Basım, Aralık 2021

© Copyright 2021, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO. 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayımladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulferm@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Leyla Kurt -leyla@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Emre Gürbüz -sergen@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-
Baskı Sorumlusu: Yavuz Şahin -yavuz@nobelyayin.com-
Baskı ve Cilt: Sarıyıldız Ofset Amb. Kağ. Paz. San. ve Tic. Ltd. Sertifika No. 23593
İvedik Ağaç İşleri San. Sit. 1354. Cad. 1358. Sok. No. 31 Ostim / ANKARA

Kütüphane Bilgi Kartı

Kurtbaş, İhsan.

Ardahan Değerlemeleri -3- Değerler, Potansiyeller ve Yaklaşımlar / Editör: İhsan Kurtbaş

1. Basım. XXXVI + 548 s. 16x23,5 cm Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-625-417-315-8

E-ISBN 978-625-417-316-5

1. Ekonomi 2. Kültür 3. Mühendislik

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mah. 2465 Sok. Oto Sanayi Sitesi No. 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65 - **Sipariş:** siparis@nobelyayin.com-

E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com / www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa Basım Dağıtım, Arasta, Arkadaş Kitabevi, D&R Mağazaları, Dost Dağıtım, Ekip Dağıtım, Kida Dağıtım, Kitapsan, Nezih Kitabevleri, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri

BÖLÜM YAZARLARI

EDİTÖR
DOÇ. DR. İHSAN KURTBAŞ

KISIM 1
A- ARDAHAN'IN SOSYOEKONOMİSİ

BÖLÜM 1 ARDAHAN İLİNİN SOSYOEKONOMİK YAPI VE DURUM ANALİZİ
İkincil Veriler Üzerinden Analitik-Sosyolojik Bir Analiz

Doç. Dr. İhsan KURTBAŞ
Ardahan Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
ORCID ID: 0000-0002-5828-6887

Arş. Gör. Dr. Mustafa Caner TİMUR
Ardahan Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü
ORCID ID: 0000-0002-3259-8495

BÖLÜM 2 ARDAHAN İLİNDE GÖÇ VE SAĞLIK
Öğr. Gör. Mine CENGİZ
Atatürk Üniversitesi, Hemşirelik Fakültesi, Halk Sağlığı Hemşireliği Anabilim Dalı
ORCID ID: 0000 0002 2060 3464

Dr. Öğr. Üyesi, Burcu DEMİR GÖKMEN
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi/Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü
ORCID ID: 0000 0003 2058 8924

BÖLÜM 3 ARDAHAN İLİ BÜYÜKBAŞ HAYVANCILIK SEKTÖRÜNDE KAYIT DIŞI İSTİHDAM ENĐİŐE DÜZEYİNİN ARAŞTIRILMASI

Dr. Öğr. Üyesi Özlem EŞTÜRK
Ardahan Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
ORCID ID: 0000-0003-4324-0912

Dr. Öğr. Üyesi Nilcan MERT
Ardahan Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
ORCID ID: 0000-0002-4065-4768

Dr. Öğr. Üyesi İ. Orkun ORAL
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü
ORCID ID: 0000-0002-1949-6355

BÖLÜM 4 ARDAHAN'IN EKOGİRİŞİMCİLİK POTANSİYELİ

Prof. Dr. Yavuz DEMİREL
Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Yönetim ve Organizasyon Anabilim Dalı
ORCID ID: 0000-0003-3478-6307

BÖLÜM 5 ARDAHAN İLİ İÇİN ÖZEL OKUL TALEP VE BEKLENTİLERİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR PAZAR ARAŞTIRMASI

Dr. Öğr. Üyesi Şafak ALTAY
Ardahan Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü
ORCID ID: 0000-0001-7035-0362

KISIM 2

ARDAHAN'IN TARİH, EDEBİYAT VE KÜLTÜRÜ

BÖLÜM 1 ORTA ÇAĞ'DA ARDAHAN

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Beyza ERCAN
Ardahan Üniversitesi, Ardahan İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü, Orta Çağ Tarihi Ana Bilim Dalı
ORCID ID: 0000-0003-0464-2716

BÖLÜM 2 THE TIMES GAZETESİNE GÖRE ARDAHAN (1914-1927)

Doç. Dr. Ufuk ERDEM
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Polatlı Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
ORCID ID: 0000-0001-7654-0896

BÖLÜM 3 DIŐIŐLARI BAKANLIĞI ARŞİVİ (TÜRK DİPLOMATİK ARŞİVİ) KAYITLARINA GÖRE SOVYETLERİN TÜRKİYE'DEN ARDAHAN, KARS VE ÇEVRESİNE YÖNELİK TOPRAK TALEPLERİ (1945-1946)

Doç. Dr. Ufuk ERDEM
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Polatlı Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Orcid ID: 0000-ORCID ID: 0001-7654-0896

BÖLÜM 4 YAKACAKTAN ORMANA, HAYVANCILIKTAN YAYLAYA: 1940'LI YILLARDA
ARDAHAN'DA DEVLET'E BAKMAK

Dr. Öğr. Üyesi Ali Haydar SOYSÜREN
Ardahan Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü
ORCID ID: 0000-0002-2384-739X

BÖLÜM 5 ÂŞIK ŞENLİK VE ŞİİRLERİNDE DEĞERLER

Öğr. Gör. Fırat YARDİMCİEL
Ardahan Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri MYO,
Çocuk Gelişimi ve Gençlik Hizmetleri Bölümü, Çocuk Gelişimi Programı
ORCID ID: 0000-0001-6163-1349

KISIM 3 **ARDAHAN'DA TARIM VE HAYVANCILIK**

BÖLÜM 1 ARDAHAN İLİNDE ORGANİK VE KONVANSİYONEL TARIM İLE HAYVANCILIK SEKTÖRÜ

Doç. Dr. Sümer HAŞİMOĞLU
Emekli Öğretim Üyesi, Schwerin, Almanya.
ORCID ID: 0000-0002-9661-6381

Doç. Dr. M. Murat CENGİZ
Atatürk Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu Bitkisel ve Hayvansal Üretim
Bölümü
ORCID ID: 0000-0002-9844-4229

Doç. Dr. Abdulkerim DİLER
Atatürk Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu Bitkisel ve Hayvansal Üretim
Bölümü
ORCID ID: 0000-0001-7958-6179

BÖLÜM 2 ARDAHAN İLİNDEKİ KAZ YETİŞTİRİCİLİĞİNİN DURUMU

Dr. Öğr. Üyesi Hilal ÜRÜŞAN
Atatürk Üniversitesi, Erzurum Meslek Yüksekokulu, Bitkisel ve Hayvansal Üretim Bölümü
ORCID ID: 0000-0003-4676-3049

Doç. Dr. Arzu KAVAZ YÜKSEL
Atatürk Üniversitesi, Erzurum Meslek Yüksekokulu, Gıda İşleme Bölümü
ORCID ID: 0000-0001-8292-9259

- BÖLÜM 3** ARDAHAN BALININ FİZİKSEL VE KİMYASAL ÖZELLİKLERİ
Prof. Dr. Okan EŞTÜRK
Ardahan Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Gıda Mühendisliği Bölümü
ORCID ID: 0000-0002-5394-2515
- Sinan AYDIN
Kafkas Arısı Üretim Eğitim ve Gen Merkezi Müdürlüğü, Ardahan
ORCID ID: 0000-0002-7234-5804
- BÖLÜM 4** 2010-2021 YILLARI ARASINDA ARDAHAN YÖRESİNDEKİ RUMİNANTLARDA GÖRÜLEN ÖNEMLİ BAKTERİYEL VE VİRAL HASTALIKLAR
Dr. Öğr. Üyesi Cemalettin AYVAZOĞLU
Ardahan Üniversitesi, Nihat Delibalta Göle Meslek Yüksekokulu
ORCID ID: 0000-0003-2064-0657
- BÖLÜM 5** ARDAHAN İLİNDE KOYUN YETİŞTİRİCİLİĞİ VE KOYUNLARIN BAZI ÖNEMLİ HASTALIKLARI
Dr. Öğr. Üyesi Ertan DOĞAN
Ardahan Üniversitesi Nihat Delibalta Göle MYO, Laborant ve Veteriner Sağlık Bölümü
ORCID ID: 0000-0003-0751-0559

KISIM 4 ARDAHAN'IN COĞRAFYA VE TURİZMİ

- BÖLÜM 1** ARDAHAN İLİNDE APİ TURİZMİN KIRSAL TURİZM PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİNE YÖNELİK AMPİRİK BİR ANALİZ
Dr. Öğr. Üyesi Kuttusi ZORLU
Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Bölgesel Coğrafya Ana Bilim Dalı
ORCID ID: 0000-0001-8924-6549.
- Dr. Öğr. Üyesi Selim ERASLAN
Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Türkiye Coğrafyası Ana Bilim Dalı
ORCID ID: 0000-0002-7574-6961.
- Dr. Öğr. Üyesi Volkan DEDE
Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Fiziki Coğrafya Ana Bilim Dalı,
ORCID ID: 0000-0003-4523-1390.
- BÖLÜM 2** ARDAHAN'IN KLİMATİK ÖZELLİKLERİNİN SEKTÖREL İKLİM İNDİSLERİ VE GELECEK YILLARA YÖNELİK PROJEKSİYONLAR İLE DEĞERLENDİRİLMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Dilek AYKIR
Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü
ORCID ID: 0000-0002-2748-4055

Dr. Serhat ŞENSOY
Meteoroloji Genel Müdürlüğü
ORCID ID: 0000-0002-6150-6035

Arş. Gör. Dr. Şakir FURAL
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü
ORCID ID: 0000-0002-1603-2424

BÖLÜM 3

ARDAHAN İLİ İHTİYOFANASI
Biyolog Burak SEÇER
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü
ORCID ID: 0000-0002-8763-131X

Doç. Dr. Sevil SUNGUR,
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu
ORCID ID: 0000-0003-4018-6375

Prof. Dr. Erdoğan ÇİÇEK
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü
ORCID ID: 0000-0002-5334-5737

BÖLÜM 4

ARDAHAN'IN İÇME SUYU KALİTESİ
Doç. Dr. Hürriyet ÇİMEN
Ardahan Üniversitesi Turizm İşletmeciliği Yüksekokulu, Gastronomi ve Mutfak Sanatları
Bölümü
ORCID ID:0000-0001-6107-2444

KISIM 5

ARDAHAN'DA YENİLENEBİLİR ENERJİ

BÖLÜM 1

ARDAHAN'DA KÜÇÜK ÖLÇEKLİ HİDRO/PV HİBRİT ENERJİ YATIRIMI İÇİN FİZİBİLİTE
ÇALIŞMASI

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Hüseyin ÇOBAN
Ardahan Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Elektrik-Elektronik Mühendisliği Bölümü
ORCID: 0000-0002-5284-0568

BÖLÜM 2

ARDAHAN'DAKİ ELEKTRİKLİ ARAÇLARIN ENERJİ SARFIYATINI ÇILDIR RÜZGÂR
ENERJİSİ İLE KARŞILAMA POTANSİYELİ

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Hüseyin ÇOBAN
Ardahan Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi Elektrik-Elektronik Mühendisliği Bölümü
0000-0002-5284-0568

Öğr. Gör. Kadir AYDIN
Ardahan Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu,
ORCID: 0000-0002-9749-7310

HAKEM HEYETİ

Prof. Dr. Abuzer ACAR	Afyon Kocatepe Üniversitesi, Veteriner Fakültesi
Prof. Dr. Erdoğan UZLU	Balıkesir Üniversitesi, Veteriner Fakültesi
Prof. Dr. Erol TURAN	Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
Prof. Dr. Gülsün AKDEMİR EVRENDİREK	Ardahan Üniversitesi, Gıda Mühendisliği Bölümü
Prof. Dr. İsa CÜREBAL	Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü
Prof. Dr. Mehmet BAYRAK	Sakarya Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Elektrik-Elektronik Mühendisliği Bölümü
Prof. Dr. Mutlu YILMAZ	Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü
Prof. Dr. Nuri YAVUZ	Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Prof. Dr. Pınar DEMİR	Kafkas Üniversitesi, Veteriner Fakültesi
Prof. Dr. Recep AYDIN	Atatürk Üniversitesi, Ziraat Fakültesi
Prof. Dr. Tofig MEMMEDL	Ardahan Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Elektrik-Elektronik Mühendisliği Bölümü
Prof. Dr. Tülay METİN	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Ortaçağ Tarihi
Prof. Dr. Yahya Kemal AVŞAR	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Gıda Mühendisliği Bölümü
Doç. Dr. Asaf ÖZKAN	Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Doç. Dr. Beyza USTAĞLU	Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü
Doç. Dr. Cemal ÖZTÜRK	Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü
Doç. Dr. Ekrem MUTLU	Kastamonu Üniversitesi, Su Ürünleri Fakültesi
Doç. Dr. Emre YAVUZER	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Gıda Mühendisliği Bölümü
Doç. Dr. Ersoy ZENGİN	Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Doç. Dr. Evren KÜÇÜK	Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
Doç. Dr. Fatih ONGÜL	Ardahan Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Elektrik-Elektronik

Doç. Dr. Filiz ASLAN ÇETİN	Mühendisliği Bölümü Kafkas Üniversitesi, Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
Doç. Dr. Firdes TEMİZGÜNEY	Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Doç. Dr. Gamze YILMAZ	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi
Doç. Dr. Hacer YELDAN	Çukurova Üniversitesi, Su Ürünleri Fakültesi, Su Ürünleri Temel Bilimleri
Doç. Dr. Hüseyin MERTOL	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü
Doç. Dr. Kadir ÖNK	Kafkas Üniversitesi, Laborant ve Veteriner Sağlık Bölümü
Doç. Dr. Kerem ÖZBEY	Artvin Çoruh Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü
Doç. Dr. Levent KÜÇÜK	Amasya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Doç. Dr. Musa ULUDAĞ	Trakya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Coğrafya Bölümü
Doç. Dr. Mustafa ÖZ	Aksaray Üniversitesi, Veteriner Fakültesi
Doç. Dr. Selahattin ÇAVUŞ	Aksaray Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü
Doç. Dr. Ömer YILAR	Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü
Doç. Dr. Serkan KÜKRER	Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü
Doç. Dr. Tayfun YILDIZ	Ardahan Üniversitesi, Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
Doç. Dr. Ufuk ERDEM	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Polatlı Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Doç. Dr. Ünzile KURT	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga Uygulamalı Bilimler Fakültesi
Doç. Dr. Yaşar ERDOĞAN	Bayburt Üniversitesi, Laborant ve Veteriner Sağlık
Doç. Dr. Yusuf ARSLAN	Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi
Doç. Dr. Zafer AYKANAT	Ardahan Üniversitesi, Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
Doç. Dr. Zehra DOĞAN ÇALIŞKAN	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
Dr. Öğr. Üyesi – Galip YILMAZ	Bayburt Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Elektrik-Elektronik Mühendisliği Bölümü
Dr. Öğr. Üyesi Cemalettin AYVAZOĞLU	Ardahan Üniversitesi, Laborant ve Veteriner Sağlık Bölümü
Dr. Öğr. Üyesi Ertan DOĞAN	Ardahan Üniversitesi, Laborant ve Veteriner Sağlık Bölümü
Dr. Öğr. Üyesi Gözde KOSA	Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
Dr. Öğr. Üyesi Meryem FIRAT	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Osman ARASLI	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Erbaa Sosyal Ve Beşeri Bilimler Fakültesi, İletişim Ve Tasarımı Bölümü
Dr. Öğr. Üyesi Onur AKÇAKAYA	Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
Dr. Öğr. Üyesi Tuğba AYDIN HALİSOĞLU	Tarsus Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

SUNUŞ

Küreselleşme; birey, toplum ve devletlerin ekonomik, kültürel ve politik açıdan her zamankinden daha fazla birbirleriyle etkileşim içine girdikleri dönemi ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Küreselleşen dünyada, ulaşım imkânlarının gelişmesi ve iletişim teknolojilerinin etkisiyle tüm yeryüzünde baş döndürücü bir hızla değişim ve dönüşüm süreci yaşanmaktadır. Üniversiteler hem bu süreci şekillendiren bir özne hem de bu süreçten etkilenen bir nesne olmaları bakımından ayrı bir yere ve öneme sahiptir. Nitekim günümüzde üniversiteler insandan mekâna, mekândan çevreye, evrenselden yerele her konuda ideal olanı gözeten, normatif olana meyleden, sorunları tespit eden ve bunlara analitik çözümler geliştiren stratejik kurumlar olmak durumundadır.

Ülkemiz, yükseköğretim alanında son on beş yılda kayda değer dinamik bir büyüme gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede kuruluşundan bu yana henüz on üç yıl geçmiş olmasına rağmen Ardahan Üniversitesi, fiziki ve akademik gelişiminde büyük hamleler yapmıştır. Geline nokta, ülkemizin en güzide kampüs üniversitelerinden biri olarak öğrencilerimizin içinde huzur bulduğu bir mekân oluşturmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Üniversitemiz; aidiyet duygusu yüksek, çalışkan, genç ve dinamik kadrosuyla bölgenin değerleri ve potansiyellerini gözeterek ürettiği nitelikli ve verimli bilgiyi bölgenin, ülkemizin ve tüm insanlığın hizmetine sunmaktadır. Bununla birlikte üniversitemiz, sadece hacimsel büyümeyi gözetmemekte, beraberinde özgül ağırlığın tesisi, organizasyon yapısının güçlendirilmesi, özgün olanın ekonomik kaynağa, sosyal ve kültürel değere dönüştürülmesi için stratejik ve sürdürülebilir politikalar ortaya koymaktadır.

Bu anlamda üniversitemiz bilimsellik, nesnellik, evrensellik, yenilikçilik, öğrenci odaklılık, paylaşımcılık, çalışkanlık, doğruluk, dürüstlük, şeffaflık, hesap verebilirlik, adil ve katılımcı yönetim; millî, manevi ve ahlaki değerlere saygı; doğa, çevre ve kültürel mirasa duyarlılık; kalite, inovasyon, paydaşlarla

iletifim gibi değerler ıfığında kurumsallaşmaya büyük önem vermektedir. Kurumların diğerlerinden ayırt edilebilmesine olanak tanıyan, benzeşme riskini ortadan kaldıran en önemli özelliklerden biri olan kurumsallaşma, zen gösterdiğimiz en kıymetli tamamlayıcı unsurlardan biridir. Keza bugünden yarına alınan her türlü karar ve yapılan uygulamada kurumsallaşmanın gerekleri gözetilerek hareket edilmektedir. Bu çerçevede niversitemiz; ilimizin, bölge-
mizin, ülkemizin ve bütün insanlığın gereklerini gözetererek bilgi üretmekte ve ürettiği bilgiyi faydaya dönüştürmek üzere şaba göstermektedir.

Son dönemlerde özellikle akademik alanda büyük bir ivme kazanan niversitemiz; ilin ihtiyaçlarını da gözetererek iş birlikleri geliştirmekte, projeler üretmekte ve etkinlikler düzenlemektedir. Nitekim bu şabaların somut bir şıktısı olarak ODTÜ bünyesinde kurulan URAP verilerine göre 2020 yılında devlet ve vakıf niversiteleri arasında 12 sıra birden yükselerek 125. sıraya yerleşen Ardahan niversitesi, 2021 yılında 19 sıra daha yükselerek 106. sıradaya yer almıştır. Bununla birlikte ilimizde AFAD, İşKUR, SERKA, DAP'ın yanı sıra başka kamu kurum ve kuruluşlarıyla da iş birliğine dayalı projeler hayata ge-
çirilmiştir. Örneğin Ardahan İl Mill Eğitim Müdürlüğü ile "Lisansüstü Eğitim Programı İş Birliği Protokolü" imzalanmıştır. Bu protokolle birlikte 2020-2021 bahar döneminden başlamak üzere Ardahan İl Mill Eğitim Müdürlüğü yöne-
tici ve öğretmenleri başta olmak üzere bütün personelinin lisansüstü eğitim almalarının yolu aılmıştır.

Üniversite olarak ilimizin kıymetlerini ekonomik değere ve somut şıktıya dönüştürmek için önemli projeler yapmaktayız. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından desteklenen yürütücülüğünü Ticaret ve Sanayi Odasının yaptığı ve niversitemizin de paydaşlarından biri olduğu "Kura'nın Bereketi: Ardahan'ın Yerel Peynirleri Kadınların Elinde Yeniden Hayat Buluyor" başlıklı proje son d-
nemlerde hayata geçirdiğimiz bu önemli projelerden biridir. Ardahan ilinde çok farklı türde yöreye özgü peynirler olmasına rağmen bunların birçoğu unu-
tulma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Proje kapsamında unutulmaya yüz tutan peynirlerin Ardahan'da işsizlik sorunu yaşayan kadınlarımızın ellerinde yeniden hayat bulması amaçlanmaktadır. Bu çerçevede teorik ve uygulamalı olarak peynir yapımından hijyen sanitasyonuna, girişimcilik eğitimlerinden peynir işletmelerinin ihtiyaı olan usta eğitimlerine kadar farklı konularda eği-
timlerin verileceği Peynir Atölyesi'nin kurulması ve sürdürebilir bir şekilde bu faaliyetlerin yapılması hedeflenmektedir.

Üniversitemizin kampüs donatılarının bir yenisi olarak şehit mer Halis-
demir Spor Kompleksi ve Derya Samancı Yaşam Merkezi yakın zamanda faali-
yete geçirilmiştir. Bu yapı ile birlikte ğlencilerimiz bowling ve sinema salonu,

kafeler, alışveriş merkezlerinin içinde yer aldığı modern ve zengin içerikli bir sosyal tesise kavuşmuştur. Ayrıca SERKA ile iş birliği içerisinde şehir merkezindeki kampüs alanında Planetaryum (Gezegen Evi) yapılmıştır. Böylelikle il genelindeki bütün çocuklarımız, eğlenceli bir şekilde evrenin gizemleri hakkında bilgi sahibi olmaktadır. Çocuklarımızın bilime olan meraklarını, bilgiye olan saygılarını daha fazla arttıracığına inandığımız bu imkânla serhat şehri olan Ardahan'daki çocuklarımıza zamanın ruhuna uygun bir imkân tanınmış olmaktadır. Bununla birlikte ARÜSEM merkezimizde çocuklar, kadınlar, gençler başta olmak üzere tüm halkımıza yönelik mesleki ve sosyal kurslar açılmaktadır. Çocuklar için piyano, keman, tambur, solfej (şan) ve resim, robotik kodlama eğitimi kurslarının yanı sıra yetişkinler için çello, gitar, bağlama, seramik, çini boyama, ALES hazırlık, STEM atölyesi kursları ve Rusça dil kursu devam etmektedir. Bunun yanı sıra üniversitemizde birçok sempozyum, çalıştay ve etkinlik, artık geleneksel hâle gelmiştir. Mesela "Kafkaslardan Anadolu'ya Şiir Şair Aşık Günleri I-II-III", "Zaman ve Mekân: Ardahan" sergimiz bunlardan sadece bazılarıdır.

Üniversite-şehir bütünleşmesi açısından önemli bir proje olan ve editörlüğünü üniversitemiz öğretim üyesi Doç. Dr. İhsan KURTBAŞ'ın yaptığı *Ardahan Değerlemeleri* kitap serisi; 1 ve 2. sayılarından sonra şimdi de 3. sayısını yayımlamıştır. Her sene ilimizin ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi ve ekolojik yapısıyla ilgili özgün çalışmalara yer veren kitap, ilin başlıca sorunlarının tespit edilmesi ve bu sorunlara yönelik çözüm önerilerinin üretilmesi bakımından oldukça büyük önem taşımaktadır. Ülkemizin değişik üniversitelerinden 35 yazarın 21 makalesinin yer aldığı bu kitabın ilimize, ülkemize ve alanyazına fayda sağlamasını temenni ediyor, keyifli okumalar diliyorum...

Prof. Dr. Mehmet BİBER
Ardahan Üniversitesi Rektörü

ÖN SÖZ

Yerel yönetimler; belirli bir coğrafi alanda, sorumlu oldukları mücavir sınırlar içerisinde yaşayan vatandaşların mahalli ve müşterek ihtiyaçlarını karşılamakla görevli, idari/mali özerkliği olan ve belli hukuk kuralları içinde hareket eden tüzel, anayasal kuruluşlardır. Sorumlu olduğu sınırlar içindeki halkın her türlü ihtiyaçlarını, sorunlarını ve taleplerini kendine vazife edinen yerel yönetimlerin, hizmet temelinde hızlı, etkin ve sorumlu davranmaları gerekir. Ayrıca yerel yönetimlerin, faaliyet gösterdikleri ilin ekonomik, ticari, sosyal ve kültürel potansiyellerini ve kaynaklarını değerlendirerek il ve ülke için katma değere dönüştürme ve genel refahı artırma gibi sorumlulukları da vardır.

İlimiz, Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeydoğusunda yer alan; kendine has kadim tarihî, turistik ve coğrafi güzellikleri ile kültürel değerleri bulunan, büyükbaş/küçükbaş hayvan ve kaz yetiştiriciliği ile süt, kaşar ve bal üreticiliği gibi nevi şahsına münhasır ekonomik kaynakları olan bir serhat şehridir. Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya hinterlandının çeperini teşkil eden ilimizin, Asya coğrafyasının artan siyasi ve ekonomik kıymetine istinaden jeostratejik ve jeoekonomik önemi her geçen gün artmaktadır. Ayrıca ilimiz; milli ve ahlaki değerleri, insanının misafirperverliği ve kadirşinaslığı, üzerine konuşlandığı coğrafyanın armağanı olan hava, toprak ve su kalitesi ve iklimi gibi zengin ve kıymetli imkânlarıyla kısa ve orta vadede hak ettiği konuma gelecektir

Bu süreçte üniversitemiz, sahip olduğumuz en önemli kaynaklarımızdan biridir. Zira üniversiteler kentsel kalkınmayı ve gelişmeyi sağlayabilecek atılımları hızlandıran projeler yapan; işsizliği, bölgesel gelişmişlik farklarını asgariye indirebilecek, istihdamı artırabilecek projeler geliştiren; ilin özgün değerlerini kıymete dönüştürebilecek bilimsel çalışmalar yapan ve son kertede ülkesinin ve tüm insanlığın ilerlemesini sağlayabilecek yenilikçi ve vizyoner projeksiyonlar ortaya koyan temel aktörlerdir. Böylelikle üniversiteler, ülkemizin en kıymetli kaynağı olan gençlerimizin nitelikli insan gücüne dönüşme-

sinde buldukları şehirlerin gelişmesi, ilerlemesi, değişim ve dönüşümünde öncü bir role ve öneme sahiptir. Üniversite ve şehir bütünleşmesinden ortaya çıkabilecek sinerji, tüm bu faydaların yanı sıra başka türlü katma değerleri de üretme potansiyeli taşıması bakımından üzerinde hassasiyetle durduğumuz bir konudur.

Ülkemizin nüfusu neredeyse istikrarlı bir şekilde artarken ilimizde nüfus yıllara göre düşmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden biri ise göçtür. Üniversitemiz; ilimizde kişi başına düşen millî gelirin artırılması, bölgesel gelişmişlik farklarının asgariye indirilmesi, sosyal ve fiziksel altyapının tesisinde yenilikçi perspektifler geliştirilmesi yönünde fikirlerine önem verdiğimiz kurumların başında gelmektedir. Bunun yanı sıra ilimizdeki sorunların tespit edilmesi, bu sorunlara nitelikli, doğru, ekonomik ve hızlı çözüm önerilerinin geliştirilmesi bakımından her türlü katkısını ve önerisini beklediğimiz ve önemseydiğimiz en güçlü değerlerimizden biridir.

Üniversite-şehir bütünleşmesinin çok kıymetli bir örneği olan ve bu sene üçüncüsü yayımlanan *Ardahan Değerlemeleri* kitap serisi, ilimizdeki sorunların tespit edilmesi, bu sorunlara ilişkin çözüm önerileri geliştirilmesi, yukarıda sözünü ettiğim ekonomik kaynakların ve kültürel değerlerin kıymete dönüştürülmesine yönelik bilimsel ve akademik yaklaşım geliştirmesi bakımından oldukça büyük önem taşımaktadır. Editörlüğünü Doç. Dr. İhsan KURTBAŞ hocamızın yaptığı kitap; ekonomiden sanata, edebiyattan yenilenebilir enerji kaynaklarına kadar ilimizin her türlü kaynak, imkân ve potansiyelini ele almakta ve değerlendirmektedir. Bu anlamda bizler de dâhil olmak üzere ilimize fayda sağlamak isteyen herkes için kaliteli, yenilikçi ve doğru tespitler içeren kitap için hocamızı kutluyoruz. İlin paydaşlarının ziyadesiyle faydalanacağını düşündüğümüz bu çalışmaya katkı sunan ülkemizin değişik üniversitelerinden bütün araştırmacılara, yazarlara teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Faruk Demir
Ardahan Belediye Başkanı

ÖN SÖZ

Ardahan Üniversitesi, Türkiye'nin en iyi kampüsü unvanına sahiptir. Aynı paralelde Ardahan'ın sosyokültürel, sosyoekonomik açıdan gelişiminde ve iktisadi kalkınmasında etkili hizmet vermektedir.

Ardahanlılar, çevreye duyarlı, kurumlara saygılı ve Üniversitesine sahip çıkan insanlardır.

Ardahan ili Türkiye'de nüfusuna oranla en fazla göç veren iller arasındadır. Bu göçün durması için Üniversiteden beklentilerimiz yüksektir. Ardahan'ın kalkınmasında kullanacağı potansiyel imkânlar da umut vericidir.

Ardahan'ın yerleşim olarak iki karakteristik özelliği var: Birincisi organik çevreye sahip olması, diğeri ise bir sınır ili olmasıdır. Her ikisi de ilin gelişmesi için değerlendirilmesi gereken fırsatlardır.

1. Dünyada organik tarım ve seracılık her geçen gün, önemi artan bir konudur. Günümüzde organik tarım ve seracılık, dünyada ekonomik getirisi yüksek ticari faaliyetler arasındadır. Organik et de aynı şekilde aranmaktadır. Kars ve Ardahan için Tarım Bakanlığı organik tarım üniteleri kurup organik tarımı desteklemeli ve halk organik tarıma teşvik etmelidir...

IFOAM (Uluslararası Organik Tarım Hareketleri Federasyonu) ve FIBL (Organik Tarım Araştırma Enstitüsü) araştırma sonuçlarına göre: *"Tamamlayıcı bazı faktörlerle birlikte organik tarım dünyayı doyurabilir. Hatta dünya nüfusunun beslenebilmesi için mevcut tarım arazilerinin yüzde 60'ında organik üretime geçilmesi yeterlidir."*

Organik tarım da aynen turizm gibi doğal imkânlar, iklim ve genç nüfusu itibarıyla Türkiye için potansiyel bir ekonomik imkândır. Hayvansal organik ürünler de bitkisel ürünler kadar önemli bir potansiyeldir.

Ardahan'da “**hayvansal organik ürünler organize sanayi bölgesi**” kurulabilir. Bu alana yakın bölgelerde, aynı zamanda besi organize sanayi bölgeleri de kurulabilir.

Besi bölgelerinde hayvan üretimi, hayvansal atıkların ortak değerlendirilmesi (biyogaz gibi) ortak yem bitkileri üretimi, ortak mera kullanımı, ortak süt sağma tesisleri kurulabilir.

Üretim ve pazarlama alanında ise süt ve süt ürünleri fabrikası kurulması, soğuk hava deposu, kalite kontrol amaçlı akredite laboratuvarı, organize süt-süt tozu ve peynir imalatı, ihracat ve iç pazarlama organik tarım alanında ikinci imkânı bal üretimidir. Ardahan'ın ekolojik koşulları organik bal üretimi için oldukça uygundur. Kafkas arısı verimlidir. Flora zengindir, sentetik kimyasalların kullanımını sınırlıdır.

Ardahan Üniversitesinin bu alanda bölgeye yararlı çalışmaları var ve bu çalışmalar devam etmektedir.

Tarım ve hayvancılıkta üretim ve pazarlama, kooperatif ortaklıklar şeklinde olursa sonuç alınacaktır. Ne var ki bizde kooperatifçilik kültürü gelişmemiştir. Söz gelimi organik bal üretiminde arıların pahalı beslenmesi yanında söz konusu kooperatifçiliğin zorlukları gibi handikaplar vardır. Ancak markalaşma gerçekleşirse kooperatifçiliğin fiyat avantajı, kredi kolaylığı, ortak pazarlama maliyetlerinin daha düşük olması gibi önemli avantajları bulunmaktadır. Bunun için de devletin el atması gerekiyor.

2. Geçmiş deneyimlerden serbest bölgeler, sınır ticareti ve sınır ticaret merkezlerinin iyi çalışmadığını biliyoruz. O zaman sınır ticaretini yeni bir yaklaşım içinde ele almamız gerekiyor: “**Sınır ticareti üretim ve ticaret serbest alanları**” kurmalıyız. Ardahan bunun için bir teşkil edebilir. Kurulacak bu alan prensip olarak aşağıdaki özelliklerde olabilir:

- Üretim ve toptan ve perakende satış yapılacak.
- Yerleşikler dışındaki satışlar için gümrüksüz alan olacak.
- Yalnızca yerli firmalar faaliyet gösterecek. (Yabancı firmaların serbest bölgelerde mahzurları görülmüştür.)
- Üretimde ara malı ve hammadde olarak yerli girdi kullanılacak. İçeriden sağlanan ara mal ve ham maddeden KDV alınmayacak.
- Bu alanları anonim şirket çalıştıracak. (Şirket, ticaret, sanayi ve ziraat odaları, esnaf ve sanatkar birlikleri, tarafından kurulacak.) Zararlı sayılan mallar dışında mal sınırlaması olmayacak.

Bu alanlara, serbest bölgelere tanınan mali ve idari teşviklerin uygun olanları sağlanabilir.

Çıldır Gölü uluslararası kano yarışları ve buz pateni yarışları için dünyadaki en elverişli dört gölden biridir. Kars- Ardahan ve Iğdır Kalkınma Vakfı olarak Çıldır Gölü'nü "Dünya Miras Listesi"ne dâhil etmek için UNESCO nezdinde çalışmalar yapmaktayız.

Ardahan Üniversitesi Vakfı, Rektör Prof. Dr. Mehmet BİBER başkanlığında üniversite odaklı hizmet yapan bir vakıftır. Bu vakfı desteklemek her Ardahanlının doğal görevidir.

Ardahan Değerlemeleri kitap serisi, bölge imkanlarının değerlendirilmesinde ve halkın bilinçlenmesinde etkili bir imkândır. Bu imkânı hazırlayan Rektör Prof. Dr. Mehmet BİBER'e ve Editör Doç. Dr. İhsan KURTBAŞ'a teşekkür ederiz.

Prof. Dr. Esfender KORKMAZ
Kars, Ardahan, Iğdır Vakfı
Kurucu Başkanı

EDİTÖRDEN

Bir misyon tasviri...

Bilimsel çalışmalar, bilimsel araştırma yöntem ve teknikleri kullanılarak herhangi bir konu, mesele veya sorunun incelenmesi ve araştırılması ile elde edilen analitik ve sistematik bilgilerdir. Burada temel amaç; bir meramın bir başkasına aktarılması, duyurulması, onun veya onların dikkatinin çekilmesidir. Bu perspektiften bakıldığında yenisini üretmek üzere öncekinden faydalanan bilim adamlarının gayretleri dışında mevzuyu politika ve uygulamaya dönüştürecek kesimlerin bilimsel yayınlara kulak kesilmediği, bilimsel yayınlara itibar göstermediği toplumlarda bilimsel çalışmalar bir bütün olarak amaçlarına hizmet edememiştir, demektir. Bu bağlamda yerel yöneticilerinden siyasetçilere, vatandaşan girişimcisine kadar her kesim, bilimsel çalışmaların ortaya koyduğu raporlardan, sonuçlardan, tespitlerden ve önerilerden ziyadesiyle faydalanmalıdır. Bir kültür, bir varlık erdemi ve bir anlayış olarak bu yaklaşımın içselleştirilmediği toplumlarda ilerlemeci ve gelişmeci bir perspektif yakalanamaz.

...

doğruysa bu yargı

bu sonuç

bu çıkarsama¹

Ülkemizdeki bilimin içinde bulunduğu en önemli çıkmazlarından biri, bu demektir. Zira ülkemizde başta sosyal bilimler alanında olmak üzere bilimsel çalışmalar; kendi varsıllarımızdan, gerçeklerimizden ve örneklerimizden yola çıkılarak yapılmasına rağmen stratejik reel politikaları tam manasıyla etkile-

¹ İsmet Özel şiirinden birkaç mısra.

yememekte ve şekillendirememektedir. Sosyal ve siyasal politika, teknoloji, alt-yapı, inovasyon, girişimcilik, üretim ve pazarlama stratejileri gibi konulardaki mantık, ekseriyetle Batı toplumlarında yapıları yapmaya çalışmak üzerine konuşlandırılmıştır. Böylelikle ülkemizde milletimizin öz kaynaklarıyla yapılan bilimsel çalışmaların standardı ve kriteri; bir bilimsel çalışmanın yurt dışındaki bir dergide yayımlanıp yayımlanmadığı gibi görece başarı ölçütü olabilmektedir.

...

doğruysa bu yargı

bu sonuç

bu çıkarsama

gövdesi bu topraklarda olan büyük ve yetişmiş bir kitlenin, milletimizin öz kaynaklarıyla finanse ettiği kıymetli bilgileri, fikirleri ve emekleri, doğrudan başka toplumların kullanımına sunuluyor demektir. Elbette bilim evrenseldir ve bilimsel bilginin faydası indirgenemez. Burada ifade etmek istediğim şey; Zizek'in ifadesiyle konuya "yamuk bakabilmek", mevzuya bir nebze de bu perspektiften yaklaşabilmektedir. Bununla birlikte bütün dünyada gittikçe yerleşik olmaya başlayan böyle bir anlayışın, bilimin küresel eşitsizliğine hizmet ettiği de aşikârdır.

Bilimsel bilgiye sahip olma ve onun nimetlerinden faydalanma açısından bütün dünyada büyük ve kesif bir eşitsizlik söz konusudur. Daha da vahim olanı, oluşturulan sitemle kıt kanaat bilim üreten toplumların kaynakları bu zengin coğrafyaya akacak şekilde dizayn edilmiştir. Bu bağlamda ülkemizde üretilen ve millî bir kaynak olarak görülmesi gereken bilimsel çalışmaların, evvela öz yarara dönüşmesi yönünde yapısal politikaların hayata geçirilmesi faydalı olabilir. Ancak bu sürecin a priori hâli; üretilen bilimsel çalışmaların evrensel kriterlere ve standartlara uygun olduğu yayın politikası, yayın ilkeleri, değerler ve değerlendirme sisteminin koşullarının ulusal sınırlar içinde hazırlanmış olmasıdır.

Bu çerçevede *Ardahan Değerlemeleri* adlı projenin meramı, ülkemizin cevher noktalarından biri olan Ardahan ili; hedefi ise ortaya konulan bilimsel çalışmaların, ilin politika yapıcıları, karar alıcıları ve uygulayıcıları tarafından dikkate alınarak yörenin geleceğini şekillendirecek kaynaklardan biri olarak değer görmesidir. Bu bağlamda amacımız, evvela ve doğrudan ilimize ve ülkemize somut fayda sağlamaya yönelik çalışmalar yapmak olup kitabın açık misyonları şunlardır:

- Ardahan ilinin, ülkemizin kalkınmış mekânlarından biri olmasına vesile teşkil edecek, öncül akademik, bilimsel çalışmaları yapmak ve projenin her ça-

lışmayla oluşturacağı bilgi havuzunu kullanıcısının faydalanabileceği bir platforma dönüştürme, Böylelikle üniversite-şehir iş birliğinin yanında ve ötesinde üniversite-politika koordinasyonu tesis edebilmek

- İle ve bölgeye odaklanmak suretiyle şehrin dinamiklerini sürekli ve istikrarlı bir şekilde canlı tutmak

- Düzenli olarak yapılan bilimsel çalışmalarla elde edilen sistematik ve analitik bilgileri, ille ilgili karar alıcı ve uygulayıcı konumunda olan aktörlerin dikkatine ve kullanımına sunmak

- İlin sorunlarını tespit etmek ve bu sorunlara ilişkin doğru, ekonomik ve sürdürülebilir çözüm önerileri ortaya koymak

- İlin ekonomik, ticari, sosyal, kültürel ve siyasi kaynaklarını, imkânlarını ve potansiyellerini gün yüzüne çıkarmak

- İlin yer altı ve yer üstü zenginlikleri ile somut ve soyut değerlerini akademik ve bilimsel açıdan işlemek

- İlin farklı yönlerini çeşitli boyutlarıyla ele alıp irdeleyerek zayıf ve güçlü yönlerini ortaya koymak, böylelikle ilin nevi şahsına münhasır özelliklerini ortaya çıkarmak, belirginleştirmek ve diri tutmak

- İlle ilgili bilimsel bir envanter oluşturmak ve son kertede bu çalışmalarını bir külliyata dönüştürmek

- İlde üniversitemizin kuruluşundan itibaren bir hafıza oluşturmak ve sonrasında ille ilgili yapılacak her türlü çalışmaya karşılaştırma imkânı da sunabilecek kaynak oluşturmak

Bu duygu ve düşüncelerle her sene aynı titizlik ve hassasiyetle hazırlanan *Ardahan Değerlemeleri*, bu sene 3. sayısını yayımladı. Şunu ifade etmek isterim ki *Ardahan Değerlemeleri*'nin tüm sayılarında yer alan makalelerin tamamı kör hakemlik uygulamasına tabi tutuldu. Bu bağlamda kitaplarda yer alan makaleler, alanında uzman en az iki yazardan olumlu görüş alan çalışmalardır. Projede bir insicam sağlayabilmek adına her sayıda 21 bilimsel makale yayımlanmaktadır. Bu sayıda ülkemizin değişik üniversitelerinden 35 farklı yazarın daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış 21 özgün çalışması yer almıştır. Ayrıca kitaba, yine ülkemizin değişik üniversitelerinden 49 farklı akademisyen hakemlik yaparak katkıda bulunmuştur.

Öncelikle bu projeye değerli çalışmalarıyla destek veren yazarlarımıza, hakemlik yapmak suretiyle kıymetli katkılarını sunan hocalarımıza çok teşekkür ederiz. Bu sayı için yöremizin güzide değerlerinden biri olan, akademik kişiliği ile örnek aldığımız Prof. Dr. Esfender Korkmaz Hocam, ön söz yazma nezaketinde bulundu; kendisine teşekkürlerimizi sunuyoruz. Ardahan ili söz konusu olduğunda her türlü desteği verebileceğini söyleyerek bu sayının baskısı için katkı sağlayan Başkan Faruk Demir Bey'e ve Sayın Başkan'ın şahsında Ardahan Belediyesine teşekkürlerimizi sunarız. Hassaten üniversitemiz Rektörü Prof. Dr. Mehmet BİBER Hocamıza, teşekkürlerimizi arz ediyorum. Sayın Rektörümüz, meramı Ardahan olan proje ve çalışmalara özel bir değer verdiğini her koşulda vurgulayarak bizleri cesaretlendirdi, bilgi ve tecrübeyle yol gösterdi.

Daha önce ifade ettiğim üzere sizler bu sayıyı okurken bizler bir sonraki sayı için yollarda olacağız. Kitabın ilimize, ülkemize ve tüm insanlığa fayda getirmesini dilerim...

Doç. Dr. İhsan Kurtbaş

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM YAZARLARI	III
SUNUŞ	XI
ÖNSÖZ	XIV
ÖNSÖZ	XVII
EDİTÖRDEN	XXI

KISIM 1 ARDAHAN'IN SOSYOEKONOMİSİ

BÖLÜM 1 ARDAHAN İLİNİN SOSYOEKONOMİK YAPISI VE DURUM ANALİZİ İkincil Veriler Üzerinden Analitik-Sosyolojik Bir Analiz

Giriş	3
1. Ardahan İlinin Gelişmişlik Göstergeleri ve Sorun Analizi	6
2. Çalışmanın Metodolojisi	12
3. Ardahan'ın (Ekonomik-Beşerî-Siyasi-Fiziki) Yapı ve Durum Analizi	14
3.1. İlin Ekonomik Durum ve Ticari Yapı Analizi	14
3.1.1. Ticaret ve Ekonomi	14
3.1.2. Gelir ve Servet	18
3.1.3. Hayvancılık ve Arıcılık	22
3.1.4. Turizm	26
3.2. İlin Beşerî Yapı ve Sosyal Durum Analizi	29
3.2.1. Nüfus	29
3.2.2. Çalışma Hayatı ve Beşerî Sermaye	32
3.2.3. Eğitim	34

3.2.4. Sağlık	38
3.2.5. Göç.....	41
3.3. İlin Siyasi Durum ve Kültürel Yapı Analizi	45
3.3.1. Sosyokültürel Yaşam	45
3.3.2. Güvenlik	48
3.3.3. Sivil Toplum.....	49
3.4. İlin Fiziki Durum ve Donatsal Yapı Analizi.....	52
3.4.1. Ulaşım ve Bütünleşik Ağ	52
3.4.2. Çevre ve Altyapı.....	55
3.4.3. Konut.....	60
Sonuç.....	62
Kaynakça	72

BÖLÜM 2

ARDAHAN İLİNDE GÖÇ VE SAĞLIK

Giriş	75
1. Göç Kavramı.....	77
2. Göç Nedenleri	79
3. Göç Türleri.....	81
4. Ardahan İli Göç Analizi	82
4.1. Ardahan ve Doğu Anadolu Bölgesi İllerinin Aldığı ve Verdiği Göçler ile Net Göç Hızları..	85
4.2. Ardahan İlinin Yıllara Göre Aldığı ve Verdiği Göçler ile Net Göç Hızları	85
5. Göç ve Sağlık	88
5.1. Göçün Aile ve Bireyler Üzerinde Etkisi	89
5.2. Göç ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH)	90
Sonuç.....	92
Kaynakça	95

BÖLÜM 3

ARDAHAN İLİ BÜYÜKBAŞ HAYVANCILIK SEKTÖRÜNDE KAYIT DIŞI İSTİHDAM ENDİŞE DÜZEYİNİN ARAŞTIRILMASI

Giriş	99
1. Kayıt Dışı İstihdam Kavramı.....	100
2. Kayıt Dışı İstihdamın Nedenleri.....	101
3. Tarım Sektöründe Kayıt Dışı İstihdam	103

4. Materyal ve Metot	104
5. Bulgular ve Tartışma	104
Kaynakça	113

BÖLÜM 4

ARDAHAN'IN EKOİRİŞİMCİLİK

POTANSİYELİ

Giriş	115
1. Girişimci ve Girişimcilik Kavramları	116
1.1. Girişimciliğin Önemi	118
2. Ekogirişimcilik	119
2.1. Ekogirişimciliğin Özellikleri	122
2.2. Ekogirişimcilik Türleri.....	123
2.3. Ekogirişimciliğin İtici Güçleri	125
3. Ardahan'ın Ekogirişimcilik Alanları	126
3.1. Yayla Turizmi ve Ekogirişimcilik.....	127
3.2. Göl Turizmi ve Ekogirişimcilik	128
3.3. Kış/Dağ Sporları ve Ekogirişimcilik.....	128
3.4. Endemik Bitki Çeşitliliği ve Ekogirişimcilik	129
3.5. Festivaller, Şenlikler ve Ekogirişimcilik	130
3.6. Gastronomi Turizmi ve Ekogirişimcilik	131
3.7. Yaban Hayatı ve Ekogirişimcilik	132
3.8. Ardahan ve Posof Belediyesinin Bungalov Ev Projesi ve Ekogirişimcilik	133
3.9. Yöresel El Sanatları ve Ekogirişimcilik.....	133
3.10. Yöresel Meyve Sebze Türleri ve Ekogirişimcilik	134
3.11. Tarım ve Hayvancılık ve Ekogirişimcilik	135
3.12. Ekogirişimcilikte Ardahan Üniversitesinin Rolü	136
5. Ardahan'ın Ekogirişimcilik Potansiyeline İlişkin Fütz Analizi.....	137
Sonuç.....	138
Kaynakça	140

BÖLÜM 5
ARDAHAN İLİ İÇİN ÖZEL OKUL TALEP VE BEKLENTİLERİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK
BİR PAZAR ARAŞTIRMASI

Giriş	143
1. Ardahan İlinin Genel Durumu ve Eğitim Öğretim Profili	144
2. Özel Okul Talep ve Beklentilerine Yönelik Bir Araştırma	145
2.1. Literatür	145
2.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	148
2.3. Araştırma Yöntemi	148
2.4. Bulgular	149
2.4.1. Özel Okul Talebine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler	149
2.4.2. Özel Okul Talebine İlişkin Alluvial Gösterimler	154
2.4.3. Özel Okuldan Beklentilerine Yönelik Gösterimler	159
3. Sonuç ve Değerlendirme	162
4. Öneriler	163
Kaynakça	165

KISIM 2
ARDAHAN'IN TARİH, EDEBİYAT VE KÜLTÜRÜ

BÖLÜM 1
ORTA ÇAĞ'DA ARDAHAN

Giriş	169
1. 9. Yüzyıla Kadar Ardahan	172
2. 9-10. Yüzyıllarda Ardahan	177
3. 11. Yüzyılda Ardahan	179
4. 12. Yüzyılda Ardahan	183
5. 13.-14. Yüzyıllarda Ardahan	185
Sonuç	192
Kaynakça	194

BÖLÜM 2
THE TIMES GAZETESİNE GÖRE ARDAHAN
(1914-1927)

Giriş	197
1. Birinci Dünya Savaşı Dönemi (1914-1918).....	198
2. Birinci Dünya Savaşı Sonrası Dönem (1919-1927).....	207
Sonuç.....	212
Kaynakça	214
Ekler	216

BÖLÜM 3
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI ARŞİVİ (TÜRK DİPLOMATİK ARŞİVİ) KAYITLARINA GÖRE
SOVYETLERİN TÜRKİYE'DEN ARDAHAN, KARS VE ÇEVRESİNE YÖNELİK TOPRAK
TALEPLERİ (1945-1946)

Giriş	221
1. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den Talepleri	222
2. Dışişleri Bakanlığının Kayıtlarında Sovyet Rusya'nın Talepleri Karşısındaki Diplomasi Faaliyetleri	225
2.1. Türk Diplomatların Resmi ve Gayriresmî Temasları.....	225
2.2. Türk Dışişleri Bakanlığı Tarafından Kitle İletişim Araçlarının Takibi	229
2.2.1. Dünya Radyolarının Takibi	229
2.2.3. Yabancı Basında Yapılan Haberler/Yayınlar ve Türk Diplomatların Faaliyetleri ...	231
Sonuç.....	237
Kaynakça	238
EKLER (Belge Örnekleri)	240

BÖLÜM 4
YAKACAKTAN ORMANA, HAYVANCILIKTAN YAYLAYA: 1940'LI YILLARDA ARDAHAN'DA
DEVLET'E BAKMAK

Giriş	243
1. İlden İlçeye Ardahan.....	245
2. On Beşinci Yıldaki Parlak Tablonun Ardına Bakmak.....	249
3. Hayvancılığın Felaket Yılı ve Ötesi	252
3.1. Kronikleşmiş Yayla Meselesi	258
4. Karakış, Yakacak ve Yok Olan Ormanlar	261

Sonuç.....	266
Kaynakça	269

BÖLÜM 5 **ÂŞIK ŞENLİK VE ŞİİRLERİNDE DEĞERLER**

Giriş	273
1. Âşık Şenlik	274
2. Çalışmanın Metodolojisi	278
3. Bulgular.....	282
3.1. Eserlerde Tespit Edilen Değerler	282
3.2. Tespit Edilen Değerlerin Sıklık Frekansları	290
Sonuç ve Tartışma	296
Kaynakça	298

KISIM 3 **ARDAHAN'DA TARIM VE HAYVANCILIK**

BÖLÜM 1 **ARDAHAN İLİNDE ORGANİK, KONVANSİYONEL** **TARIM VE HAYVANCILIK SEKTÖRÜ**

Giriş	303
1. Ardahan İlinin Tarihsel Tanıtımı	304
2. TRA2 ve Ardahan: Genel Değerlendirme	305
2.1. Sosyal Yapı, Nüfus ve Göç.....	305
2.2. TRA2 Bölgesinde Örgütlülük.....	305
2.2.1. Tarım Sektöründe Kurumsal Kaynaklar ve Örgütlenme	305
2.2.2. İş Gücü ve İstihdam Yapısı	306
3. Tarım ve Hayvancılık Sektörleri	306
3.1. Tarım İşletmelerinin Yapısı.....	307
4. Bitkisel Üretim	307
4.1. Meyve Üretimi	308
4.2. Sebze Üretimi	308
4.3. Tarla Ürünleri	309
5. Kuzey Doğu Anadolu ve Ardahan'da Hayvancılık.....	310
5.1. Büyükbaş Hayvancılık	311

5.2. Küçükbaş Hayvancılık.....	313
5.3. Kümes Hayvancılığı, Arıcılık ve Organik Tarım.....	314
5.3.1. Arıcılık.....	315
6. TRAZ Bölgesinde ve Ardahan'da Organik Tarım.....	316
6.1. Bölge - Ardahan, Organik Tarım Potansiyeli ve Geliştirme Olanakları.....	316
6.2. Bölgede Organik Tarımının Sorunları.....	319
6.3. Öneriler: Ardahan Ticaret ve Sanayi Odasının (ATSO) Bulgu ve Önerileri.....	320
7. Ardahan ve Türkiye.....	322
Sonuç ve Öneriler.....	327
Kaynakça.....	329

BÖLÜM 2

ARDAHAN İLİNDEKİ KAZ YETİŞTİRİCİLİĞİNİN DURUMU

Giriş.....	331
1. Dünya'da Kaz Varlığı.....	332
2. Türkiye'de Kaz Varlığı.....	334
2.1. Ardahan İli Kaz Varlığı.....	336
2.2. Ardahan'da Kazlardan Elde Edilen Ürünlerin Değerlendirilmesi.....	338
2.3. Ardahan İlindeki Kaz Yetiştiriciliğinde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri.....	339
Sonuç.....	341
Kaynakça.....	342

BÖLÜM 3

ARDAHAN BALININ FİZİKSEL VE KİMYASAL ÖZELLİKLERİ

Giriş.....	345
1. Balın Kimyasal Bileşimi.....	347
1.1. Şekerler.....	347
1.2. Proteinler.....	348
1.3. Organik Asitler.....	349
1.4. Vitaminler.....	349
1.5. Mineraller.....	349
2. Materyal ve Metot.....	350
2.1. Materyal.....	350
2.2. Yöntem.....	350
2.2.1. Nem Tayini.....	350

2.2.2. Serbest Asitlik Tayini.....	350
2.2.3. Elektriksel İletkenlik Ölçümü	350
2.2.4. C4 ve C13 Analizleri	351
2.2.5. Şeker Analizi.....	351
2.2.6. Diastaz Sayısı Tayini.....	351
2.2.7. Prolin Miktarı Tayini	351
2.2.8. Hidroksi Metil Furfural (HMF) Tayini.....	351
3. Araştırma Bulguları ve Tartışma.....	352
3.1. Nem Tayini	352
3.2. Serbest Asitlik	353
3.3. Elektriksel İletkenlik	354
3.4. C4 ve C13 Analizleri.....	355
3.5. Şeker Analizi.....	355
3.6. Diastaz Sayısı	357
3.7. Prolin Miktarı.....	358
3.8. HMF Miktarı	360
3.9. Naftalin Miktarı Tayini	361
Sonuç.....	362
Kaynakça	363

BÖLÜM 4

2010-2021 YILLARI ARASINDA ARDAHAN YÖRESİNDEKİ RUMİNANLARDA GÖRÜLEN ÖNEMLİ BAKTERİYEL VE VİRAL HASTALIKLAR

Giriş	367
1. Ardahan Yöresinde Görülen Önemli Bakteriyel Hastalıklar	368
1.1. Brusellozis (Brucellosis).....	368
1.1.1. Türkiye’de Brusellozis	369
1.1.2. Ardahan’da Brusellozis	369
1.2. Şarbon (ANTHRAX)	371
1.2.1. Türkiye’de Şarbon	371
1.2.2. Ardahan’da Şarbon.....	372
2. Ardahan Yöresinde Görülen Önemli Viral Hastalıklar.....	373
2.1. Şap Hastalığı (Foot and Mouth Disease-Fmd)	373
2.1.1. Türkiye Şap Hastalığı.....	374

2.1.2. Ardahan'da Şap Hastalığı	376
2.2. Koyun ve Keçi Çiçeği (Sheep and Goat Pox Virus)	375
2.2.1. Türkiye'de ve Ardahan'da Koyun ve Keçi Çiçeği	377
Sonuç	377
Kaynakça	378

BÖLÜM 5

ARDAHAN İLİNDE KOYUN YETİŞTİRİCİLİĞİ VE KOYUNLARIN BAZI ÖNEMLİ HASTALIKLARI

Giriş	381
1. Türkiye'de Koyun Yetiştiriciliği	383
2. Ardahan'da Koyun Yetiştiriciliği	384
3. Bazı Önemli Hastalıklar	387
3.1. Koyunlarda Şap Hastalığı	387
3.2. Koyunlarda Bruselloz Hastalığı	388
3.3. Koyunlarda Enterotoksemi	390
3.4. Koyun-Keçi Vebası (Peste des Petits Ruminants-PPR)	394
3.5. Koyun Çiçek Hastalığı	395
Sonuç	397
Kaynakça	399

KISIM 4

ARDAHAN'IN COĞRAFYA VE TURİZMİ

BÖLÜM 1

ARDAHAN İLİNDE APİ TURİZMİN KIRSAL TURİZM PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİNE YÖNELİK AMPİRİK BİR ANALİZ

Giriş	405
1. Api Turizme Kavramsal Bakış	407
2. Materyal ve Metot	409
2.1. Araştırma Sahası	409
2.2. Yöntem ve Analizler	411
2.2.1. SWOT Analizi	412
2.2.2. Bulanık AHS	412
3. Bulgular	417

Bulguların Tartışılması ve Sonuç	423
Kaynakça	427
Ekler	430

BÖLÜM 2

ARDAHAN'IN KLİMATİK ÖZELLİKLERİNİN SEKTÖREL İKLİM İNDİSLERİ VE GELECEK YILLARA YÖNELİK PROJEKSİYONLAR İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Giriş	435
1. Ardahan'ın Konumu ve Genel Coğrafi Özellikleri.....	437
2. Araştırmanın Metodu ve Kapsamı	438
2.1. Yöntem	438
2.2. Amaç ve Kapsam	441
3. Bulgular.....	441
3.1. Ardahan'ın Klimatik Özellikleri.....	441
3.2. Ardahan'ın Sıcaklık Projeksiyonları	445
3.3. Ardahan'ın Yağış Projeksiyonları.....	446
3.4. Ardahan'ın İklim İndisleri	447
3.4.1. Ardahan'ın Sıcaklık Göstergeleri	447
3.5. Ardahan'ın Yağış Göstergeleri.....	453
3.6. Nemlilik Göstergeleri	454
3.7. Ardahan'ın Klimatik Konfor Göstergeleri.....	456
3.8. Ardahan'ın Vejetasyon Göstergeleri.....	458
Sonuç.....	460
Kaynakça	462

BÖLÜM 3

ARDAHAN İLİ İHTİYOFANASI

Giriş	463
1. Bulgular.....	466
1.1. Ardahan'da Dağılım Gösteren Balık Türleri.....	466
1.1.1. <i>Acanthobrama Microlepis</i> De Filippi, 1863.....	470
1.1.2. <i>Alburnoides Eichwaldii</i> de Filippi, 1863	470
1.1.3. <i>Alburnus Filippi</i> Kessler, 1877	471
1.1.4. <i>Barbus Cyri</i> de Filippi, 1865.....	472
1.1.5. <i>Capoeta Capoeta</i> Guldenstädt, 1773.....	472

1.1.6. <i>Carassius Gibelio</i> Bloch, 1782.....	473
1.1.7. <i>Coregonus Albula</i> Linnaeus, 1758	474
1.1.8. <i>Cyprinus Carpio</i> Linnaeus, 1758	475
1.1.9. <i>Chondrostoma Cyri</i> Kessler, 1877.....	476
1.1.10. <i>Leucalburnus Satunini</i> (Berg, 1910)	476
1.1.11. <i>Leuciscus Aspius</i> (Linnaeus, 1758)	477
1.1.12. <i>Luciobarbus Capito</i> (Güldenstädt, 1773)	478
1.1.13. <i>Luciobarbus Mursa</i> (Güldenstädt, 1773)	478
1.1.14. <i>Oxynoemacheilus Brandtii</i> Kessler, 1877	479
1.1.15. <i>Oxynoemacheilus Veyselorum</i> Çiçek, Eagderi & Sungur, 2018	480
1.1.16. <i>Oxynoemacheilus Cyri</i> (Berg, 1910)	480
1.1.17. <i>Ponticola Cyrius</i> (Kessler, 1874).....	481
1.1.18. <i>Pseudorasbora Parva</i> Temminck & Schlegel, 1846	482
1.1.19. <i>Romanogobio Macropterus</i> (Kamensky, 1901)	483
1.1.20. <i>Sabanejewia Aurata</i> (De Filippi, 1863).....	483
1.1.21. <i>Salmo Caspius</i> Kessler, 1877	484
1.1.22. <i>Squalius Agdamicus</i> Kamensky, 1901	484
1.1.23. <i>Squalius Turcicus</i> de Filippi, 1865	485
2. Sonuçlar	485
2.1. Ardahan İlinde Tespit Edilen Balık Türlerinin Koruma Statüleri ve Tehditler.....	486
2.2. Ardahan İlinde Dağılım Gösteren Yabancı Balık Türleri	487
Teşekkür	487
Kaynakça	488

BÖLÜM 4 ARDAHAN'IN İÇME SUYU KALİTESİ

Giriş	489
1. Ağır Metal Analiz Sonuçları	492
2. Su Tüketim Anket Sonuçları	504
Sonuç	509
Teşekkür	510
Kaynakça	510

KISIM 5
ARDAHAN'DA YENİLENEBİLİR ENERJİ

BÖLÜM 1
ARDAHAN'DA KÜÇÜK ÖLÇEKLİ HİBRİT ENERJİ YATIRIMI İÇİN FİZİBİLİTE
ÇALIŞMASI

Giriş	513
1. Optimal Hibrit Enerji Sistemi	516
1.1. Hibrit Sistem Konfigürasyonu ve Araştırma Prosedürü	517
1.2. Güvenilirlik Modellemesi.....	521
2. Ardahan İli İçin Güneş/Hidroelektrik Enerjisi Potansiyelinin Belirlenmesi	522
Tartışma ve Sonuçlar	526
Referanslar.....	528

BÖLÜM 2
ARDAHAN'DAKİ ELEKTRİKLİ ARAÇLARIN ENERJİ SARFIYATINI ÇILDIR RÜZGÂR ENERJİSİ
İLE KARŞILAMA POTANSİYELİ

Giriş	531
1. Elektrikli Araçlar ve Rüzgâr Enerjisi Üreticisinin Ortak Çalışması	535
2. Rüzgâr Hızı Verilerinin Analiz Sonuçları ve Elektrikli Araç Yakıt Tahmini	538
Sonuçlar.....	541
Kaynakça	545